

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ.

દિતા યોગાશ્વાસો વિપશચિરતિઃ સા ચ જનની ।
 વિવેકઃ સોદર્યઃ પ્રતિદિનમનીહા ચ અગિની ॥
 પ્રિયા ક્ષાંતિઃ પુત્રો વિનય ઉપકારઃ પ્રિયસુહૃત્ ।
 સહાયો વૈરાગ્યં યદ્દમુપશમો યસ્ય સ સુખી ॥ ૧ ॥

પુસ્તક ૩૩ મું.] વૈશાખ. સંવત ૧૮૭૩. વીર સંવત ૨૪૮૩. [અંક ૨ જો.

સ્વપ્ન સમ સંસાર.

હરિગીત છંદ.

(અદિમાંતર કાવિઘો.)

શા કરણે સંસારમાં નર નિંદ પૂરમાં પડ્યો,
 દેખે તું દ્રષ્ટિ જાનની મન માનગે પર શું ચડ્યો;
 વરરાજ થન ને રૂપ ભાગે અપલ અપલા મમ ગણ્યો,
 શી સ્વપ્ન શોભા સાચી ગણ નર મૂઠ મોઢે તુજ હણ્યો. ૧
 યાદપણ અને ચતુરાઈ તારી ચતુર ચેતન કયાં ગઈ,
 ધારી કરી પુરગણતણી તો તારી એહ દશા થઈ;
 ભાવે રહી નિજ ભાવમાં શુભ આત્મ ગુણ ખાણે ખાણે,
 ધન સ્વપ્ન શોભા સાચી શું નર મૂઠ મોઢે તુજ હણ્યો. ૨
 રે અતુલી બલ તુજ જ્ઞાન દરશન ચરણ ગુણ અનાંત છે,
 હો આત્મ ! તુજ ગુણ રમણ કર શું પર ઉપર તુજ તંત છે;
 વારે અશુભ નિજ ધ્યાનને શુભ જ્ઞાન આનંદિત ગણ્યો,
 શી સ્વપ્ન શોભા સાચી ગણ નર મૂઠ મોઢે તુજ હણ્યો. ૩
 ધો કમંડૂપી મેલ ને નિજ કાય કરવી નીરમળી,
 લેશ્યા શુકલથી સુપરિણામે કાયક ગુણ આવે મળી;
 રાગી થવું નહીં સુખવિષે ને દુઃખે દ્વેષ તં મન ગણ્યો,
 ના સ્વપ્ન શોભા સાચી રે ! નર મૂઠ મોઢે તુજ હણ્યો. ૪

૦૪

જૈન ધર્મ પ્રકાશ.

મનને શિક્ષા.

લૈરવી.

પ્રભુચરણે થા લીન; હો મનવા; પ્રભુ ચરણે થા લીન.	
મૃગજન સમ ઇંદ્રિયચુખ પાછળ, ઢોડી ન થા તું દીન.	હો મનવા૦
એ વિપથે તું પામ્યો અનાદિ, તેમાં થું છે નવીન.	હો મનવા૦
વાદળ સમ આ વિશ્વની રચના, સંધ્યા-રંગ સમ સીન. ^૧	હો મનવા૦
ચુખ સાથેન જે પ્રાપ્ત થયા તે, ભાગ્ય વિના દિન તીન.	હો મનવા૦
મોહ અદિરા પાન કરી તું; ક્ષણમાં ખને ગમગીન.	હો મનવા૦
તન ધન ભોખન વાડી વશકું, ભેદ ન થા તું પીન. ^૨	હો મનવા૦
શેઠ શુદ્ધર્શન શ્રેણિક રાગ, જેમ થયા આફીન. ^૩	હો મનવા૦
ક્રમસં અને જલમાં લય પામે, જેમ મધુકર ને ચીન.	હો મનવા૦
તણ જગત તોડાન ખની જા, જિન આણા આધીન.	હો મનવા૦

રત્નસિંહ દુમરાકર.

પ્રશમરતિ પ્રકરણ.

(અર્થ વિવેચન યુક્ત.)

(ભાવાર્થ લેખક સન્મિત્ર કપૂરવિજયજી.)

(અનુસંધાન પુ. ૩૨ માતા પૃષ્ઠ ૨૮૫ થી)

અજીવ સ્વરૂપ.

ધર્માધર્માકાશાનિ પુદ્ગલાઃ કાલ એવ ચાજીવાઃ ।

પુદ્ગલવર્જમરૂપં તુ રૂપિણઃ પુદ્ગલાઃ પ્રોક્તાઃ ॥ ૨૦૭ ॥

દ્વાદશપ્રદેશવન્તો યાવદનન્તપ્રદેશિકા સ્કન્ધાઃ ।

પરમાણુરપ્રદેશો વર્ણાદિગુણેષુ મજનીયઃ ॥ ૨૦૮ ॥

ભાવાર્થ—ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળ એ પાંચ અજીવ છે, પુદ્ગલ સિવાયના આર અરૂપી અને પુદ્ગલ એક રૂપી છે. ૨૦૭.

એ પ્રદેશથી માંડીને અનંત પ્રદેશવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધો હોય છે. પ્રદેશરહિત

૧ દેખાવ. ૨ બડો-મત. ૩ ભગવંતની ભક્તિમાં લીન.

પ્રગમરતિ પ્રકરણુ.

૩૧

પરમાણુ કહેવાય છે. તેના દરેક પરમાણુમાં એક વર્ણુ, એક ગંધ, એક રસ અને એક સ્પર્શ હોય છે. ૨૦૮

વિવેચન—પ્રથમ કાવ્યમાં પુદ્ગલ દ્રવ્ય એક રૂપી છે એમ કહ્યું તેટલા ઉપરથી ગંધ, રસ અને સ્પર્શ-રૂપ વિના રહેતા જ નથી એમ સ્પષ્ટ છે. એટલે પરમાણુને વિષે પણ રૂપ (વર્ણુ) ની સાથે ગંધ, રસ ને સ્પર્શ રહેલા જ હોય છે એમ સમજવું. અને તેટલા ઉપરથી જ તેની રૂપી સંજ્ઞા છે એમ બાણુનું. ૨૦૭

સ્કંધો બે પ્રદેશી, ત્રણ પ્રદેશી, ચાર પ્રદેશી, સંખ્યાત પ્રદેશી, અસંખ્યાત પ્રદેશી, યાવત્ અનંત પ્રદેશી હોય છે. પરમાણુ અપ્રદેશી-તેના વિભાગ ન થાય તેના હોવાથી તે સ્કંધ શબ્દથી બોલાવાતા નથી. તેને પ્રદેશ અથવા પરમાણુ જ કહેવામાં આવે છે, તે પોતે જ પ્રદેશ છે; તેના ખીલ પ્રદેશો હોતા નથી. તેના કરતાં સ્કંધ તર એવો કોઈ પુદ્ગલ વિભાગ હોતો જ નથી. વર્ણુ, ગંધ, રસ, સ્પર્શાદિ ચુણુને વિષે દ્રવ્યપ્રદેશ રહેલ છે. એટલે પ્રદેશપણે સન્નિહિત થયેલા જે વર્ણુદિક અવયવો તે અવયવોવડે તે સપ્રદેશી કહેવાય છે, બાકી દ્રવ્ય અવયવવડે તો તે અપ્રદેશી છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

કારણમેવ તદન્તયં, સૂત્રમો નિત્યથ્ ભવતિ પરમાણુઃ ।

एकरसगन्धवर्णो, द्विस्पर्शः कार्यलिंगश्च ॥ १ ॥

૨૦૮

ધર્માસ્તિકાયાદિ અણુવ દ્રવ્યો ઔદયિકાદિ ભાવમાંથી કયા કયા ભાવમાં વર્તે છે તે કહે છે:—

માત્રે ધર્માધર્મામ્બરકાલાઃ પારિણામિકૈ જ્ઞેયાઃ ।

उद्यपरिणामि रूपं तु सर्वभावानुगा जीवाः ॥ २०९ ॥

ભાવાર્થ—ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય અને કાળ એ પારિણામિક ભાવને વિષે જ્ઞાણુના, રૂપ (પુદ્ગલ) ઉદ્ભવ ને પરિણામી છે અને જીવો સર્વ ભાવને અનુસરનારા છે. ૨૦૯

વિવેચન—ધર્માસ્તિકાયાદિ ચાર દ્રવ્ય અનાદિ પારિણામિક ભાવે વર્તે છે. જેમ જીવમાં ભગ્યત્વ અભગ્યત્વ અનાદિ પારિણામિક ભાવે છે તેમ. વળી જેમ આ સંસાર અનાદિ છે તેમ ધર્માદિ દ્રવ્યના પરિણામ પણ અનાદિ છે; ક્યારે પણ ધર્માદિ દ્રવ્યથી રહિત આ લોક હોતો નહીં, તેથી એ પ્રકારનો અનાદિ પારિણામિક ભાવ એ ચાર દ્રવ્યમાં છે. પુદ્ગલ દ્રવ્ય પારિણામિક ભાવે છે અને ઔદયિક ભાવે પણ છે. પરમાણુ તે પરમાણુ જ છે એ રીતે તેનામાં અનાદિ પારિણામિક ભાવ છે,

અને પરમાત્મા ઈચ્છુકાદિ જે સ્કંધો થાય છે તે તથા અજ્ઞને ઈદ્રધતુઆદિપણે પુદ્ગળ દ્રવ્યો પરિણામે છે તે તેનામાં સાદિ (આદિવાળો) પારિશુભિક લાવ છે. વર્ણ, ગંધ, રસાદિ પરિણામ જે પરમાણુ તથા સ્કંધોના થાય છે તે ઔદયિકભાવ છે, તેમજ દ્રવ્યકુકાદિ સંહતિના પરિણામ પણ ઔદયિક લાવતા છે. જીવદ્રવ્ય તો ઔપશ્યમિકાદિ સર્વ લાવમાં વર્તે છે એ હકીકત જીવતત્ત્વના સ્વરૂપમાં કહેવાયેલ છે. ૨૦૬

હવે આ લોક તે શું છે ? પરદ્રવ્ય રૂપન લોક છે કે તે કાંઈ બીજી વસ્તુ છે ? અને તે લોકની આકૃતિ કેવી છે ? તે કહે છે:—

જીવાજીવા દ્રવ્યમિતિ પદ્ધિર્ભવતિ લોકપુરુષો ડ્યમ્ ।

વૈશાખસ્થાનસ્થઃ પુરુષ ઇવ કાઉસ્થકરચુગ્મઃ ॥ ૨૧૦ ॥

તત્રાધોમુલમલ્લકસંસ્થાનં વર્ણયન્ત્યધોલોકમ્ ।

સ્થાલમિવ ચ તિર્યગ્લોકમૂર્ધ્વમથ મલ્લકસમુદ્ગમ્ ॥ ૨૧૧ ॥

સમવિવોડ્યોલોકસ્તિર્યગ્લોકો ભવત્ત્વનેકવિધઃ ।

પશ્ચદશવિધાનઃ પુનરુર્ધ્વલોકઃ સમાસેન ॥ ૨૧૨ ॥

ભાવાર્થ—એવી રીતે જીવ અને અજીવરૂપ પદ્ધિવિધ દ્રવ્ય થાય છે, આ લોકપુરુષ કેડ ઉપર કરચુગ્મવાળા અને બંને પગ પ્રસારીને ઉભા રહેલા ધતુપ્રધારી પુરુષ જેવી આકૃતિવાળો છે. ૨૧૦

તેમાં અધોલોકે અધોમુખ રાખેલા મલ્લક (રામપાત્ર) ના જેવા સંસ્થાનવાળો, તીર્થાલોકે થાળ જેવા આકારવાળો અને ઉર્ધ્વલોકે મલ્લકના ચુગ્મ જેવો અથવા ઉભા રાખેલા મૃદંગના આકાર જેવો છે. ૨૧૧

અધોલોક સાત પ્રકારનો, તીર્થાલોક અનેક પ્રકારનો અને ઉર્ધ્વલોક પંનર પ્રકારનો સંક્ષેપથી કહ્યો છે. ૨૧૨

વિવેચન—જીવાદિ દ્રવ્યના આધારમૂત જે ક્ષેત્ર તે લોક શબ્દથી બોલાવાય છે—કહેવાય છે. લોક તે પરદ્રવ્યથી વ્યતિરિક્ત અન્ય કાંઈ નથી. લોકનો આકાર શાસ્ત્રમાં વૈશાખસ્થાને રહેલા અને કેડ ઉપર બે હાથ રાખેલા એવા પુરુષની જેવો કહેલો છે. વૈશાખસ્થાન પગ પહોળા રાખીને ઉભા રહેલા પુરુષનું કહેવાય છે. આ લોકના ત્રણ મુખ્ય વિભાગ છે. ૧ અધોલોક, ૨ ઉર્ધ્વલોક, ૩ તિર્યગ્લોક. તેમાં અધોલોક ઉંધા રાખેલા મોટા શરાવલાને આકારે છે, ઉપર સંક્ષિપ્ત હોય ને નીચે જતાં ત્રધતું વધતું વિશાળ હોય તે અધોમુખ શરાવ કહેવાય છે. તિર્યગ્લોક રૂપાના

મત્સરતિ પ્રકાર્યુ.

૩

જાળને આકાર વર્તુલ અને ચપટો છે. ઉર્ધ્વલોક તિર્થંગલોકની ઉપર અધોલોક-
નાજા શરાવ કરતાં કાંઈક નાના શરાવના સંપુટને આકાર છે. એક શરાવ ચતુર્ ને
બીજું શરાવ તેની ઉપર ઉંધું મૂકીએ તેને સંપુટ કહે છે. આ હકીકતને યાંત્ર રીતે
ગતિને છે-અધોલોક નીચે સાત રજ્જુ પ્રમાણ છે ને ઉપર ઘટતો ઘટતો એક રજ્જુ
પ્રમાણ છે, તિર્થંગલોક એક રજ્જુ પ્રમાણ સરખો છે અને ઉર્ધ્વલોક નીચે એક
રજ્જુ પ્રમાણ, મધ્યે પાંચ રજ્જુ પ્રમાણ ને ઉપર એક રજ્જુ પ્રમાણ છે. રજ્જુ
અસંખ્યાતા યોજન પ્રમાણ હોય છે. ૨૧૦-૧૧

આ ત્રણ પ્રકારના લોક પૈકી અધોલોક રત્નપ્રભાથી માંડીને મહાતમાપ્રભા
સુધી સાત નરકના લેહથી સાત પ્રકાર છે. તિર્થંગલોક અનેક પ્રકારનો છે, કારણ કે
તેમાં જંબુકીપાદિ અસંખ્યાતા દ્વીપો છે અને લવણસમુદ્રાદિ અસંખ્યાતા સમુદ્રો
છે. જ્યોતિષ્ઠના લેહો પણ તિર્થંગલોકમાં જ છે. ઉર્ધ્વલોકના ૧૫ પ્રકાર કહેલા છે.
તે આ રીતે-૯ સુ ૧૦ સુ અને ૧૧ સુ ૧૨ સુ એ બે બે દેવલોકના સ્વામી હક
એકેકજ હોવાથી ૧૦ પ્રકાર બાર દેવલોકના, નવ ગ્રૈવેયકમાં ત્રણ અધો, ત્રણ મધ્ય
અને ત્રણ ઉપરિત ન હોવાથી ત્રણ પ્રકાર નવ ગ્રૈવેયકના, એક પ્રકાર પાંચ અતુતર
વિમાનનો અને એક પ્રકાર ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથ્વી કે જે સિદ્ધશિલાના નામથી જ્ઞાન-
પ્રાપ્ત છે, જેની ઉપર એક યોજન લોકાંત આવે છે તેનો-એમ સર્વ મળીને ઉર્ધ્વ-
લોકના ૧૫ પ્રકાર થાય છે. ૨૧૨

હવે આકાશ લોકમાત્ર વ્યાપીન છે કે વિશેષ છે? અને બાકીના દ્રવ્યો પણ
શી રીતે વ્યાપેલા છે? તે કહે છે—

લોકાલોકવ્યાપકમાકાશં મર્ત્યલૌકિકઃ કાલઃ ।

લોકવ્યાપિ ચતુષ્ટયમવશેષં ત્વેકજીવો વા ॥ ૨૧૩ ॥

ભાવાર્થ—આકાશ લોકાલોકવ્યાપક છે, કાળ મર્ત્ય (મનુષ્ય) લોક સંબં-
ધી છે, બાકીના ચાર (૪) લોકવ્યાપી છે, તેમજ એક જીવ પણ (કેવલીસમુ-
દ્ધાત સમયે) લોકવ્યાપી થાય છે. ૨૧૩

વિવેચન—આકાશ માત્ર લોકવ્યાપી નથી પણ લોકાલોકવ્યાપી છે. જીવને
અજીવના આધારભૂત જે ક્ષેત્ર તે લોક કહેવાય છે અને તેથી પર અલોક છે. જે આ-
કાશમાં જીવાજીવો પદાર્થ પંચક રહેલા છે તે લોકાકાશ છે અને જ્યાં જીવાદિ
પદાર્થોના સર્વથા અભાવ છે તે અલોકાકાશ છે. લોકાકાશ અને અલોકાકાશ એવો
માત્ર જીવાદિકના આધારપણાથી જ લેઈ પડેલો છે, બાકી તો તે બંને એકરૂપ જ છે.
કાળ દ્રવ્ય મનુષ્યલોકવ્યાપી છે, અર્થાત્ તેનો મુખ્ય આધાર ચર જ્યોતિષી ઉ-

૩૬

જૈન ધર્મ પ્રકાશ.

પર રહેલા છે અને ચાર ત્યોતિષી માત્ર મનુષ્યલોકમાં એટલે ગ્રીષ્મીપમાં ને જો સસુદ્રમાં જ છે, તેની દરતો માનુષોત્તર પર્વત છે. તેટલા ક્ષેત્રની અંદર જ વર્તમાનાદિ લક્ષણ કાળ દ્રવ્ય છે. બાકી કાળની વર્તના તો સર્વત્ર છે. બાકીનાં ચાર દ્રવ્ય-ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, પુદ્ગલ અને જીવ લોકવ્યાપી છે. ધર્માસ્તિકાય ને અધર્માસ્તિકાય લોકવ્યાપી એક અખંડ દ્રવ્ય જ છે. સૂક્ષ્મ શરીરનાળા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવો આખા લોકમાં વ્યાપીને રહેલા છે. પુદ્ગલ પણ પરમાણુ ને સ્કંધરૂપે આખા લોકાકાશમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલ છે. એક જીવ પણ કેવળી સમુદ્ધાત કરે ત્યારે આખા લોકમાં સર્વત્ર વ્યાપી જાય છે. ૨૧૩

હવે આ દ્રવ્યોનું એકેક જ છે કે અનેક છે ? ઇત્યાદિ સ્વરૂપ કહે છે—

ધર્માધર્માકાશાન્યેકૈકમતઃ પરં ત્રિકમનન્તમ્ ।

કાલં વિનાસ્તિકાયા જીવમૃતે ચાપ્યકર્તૃણિ ॥ ૨૧૪ ॥

ભાવાર્થ—ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશ એ ત્રણ એકેકાં છે. બાકીનાં ત્રણ અનંતાં છે. કાળ વિના પાંચ અસ્તિકાય છે અને જીવ વિના પાંચ અકર્તા છે. ૨૧૪

વિવેચન—ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, અને આકાશાસ્તિકાય એ ત્રણે એકેક દ્રવ્ય જ છે. તેમાં આકાશને લોકાલોક વ્યાપકપણે એક દ્રવ્ય સમજવું. કેમકે લોકાકાશને અલોકાકાશ એમ બે પૃથક્ દ્રવ્ય નથી. જીવો અનંતા છે અને તે ચારે ગતિમાં તેમજ સિદ્ધાવસ્થામાં પૃથક્ પૃથક્ સ્વરૂપે રહેલા છે. પુદ્ગલ પણ અનંતા છે અને તે પરમાણુરૂપે તેમજ દ્વચલુકાદિથી માંડીને અનંત પરમાણુના સ્કંધરૂપે પૃથક્ પૃથક્ રહેલા છે. કાળદ્રવ્ય અતિત અનાગતાદિ ભેદવડે કરીને અનંત સમયાત્મક છે.

હવે અસ્તિકાય શબ્દ માટે કહે છે કે—અસ્તિકાય શબ્દ કાળદ્રવ્ય વિનાના પાંચ દ્રવ્યોને માટે છે. કારણ કે કાળ અસ્તિકાય નથી, બાકીના પાંચ અસ્તિકાય છે. અસ્તિકાય પ્રદેશના સમૂહનું નામ છે. પાંચ દ્રવ્યોમાં પ્રદેશોનો સમૂહ છે. કાળના પ્રદેશનું નામ સમય છે. તે સમય વર્તમાન તો એક સમયરૂપ જ છે. તે સમયોનો પ્રચય થતો નથી. કારણ કે વર્તમાન સમય બીજે સમયે અતિત ભાવને પામે છે, તેથી કાળ અસ્તિકાય નથી. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય ને એક જીવના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે. (ત્રણે સરખા છે.) આકાશ લોકાલોક વ્યાપક હોવાથી અનંત પ્રદેશી છે. માત્ર લોકાકાશ તો અસંખ્ય પ્રદેશી છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યો અનંતા છે.

પ્રથમોત્તર પ્રકરણ.

જીવ વિનાના પાંચે દ્રવ્યો કર્તૃત્વપણાથી શૂન્ય છે, એક જીવજી સુભાશુભ કર્મો કર્તા છે. ૨૧૪.

ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોત્તર કાર્ય અથવા સ્વભાવ કહે છે—

ધર્મો ગતિસ્થિતિમતાં દ્રવ્યાણાં ગત્યુપગ્રહવિધાતા ।

સ્થિત્યુપકર્તા ધર્મો ડવકામદાનોપકુદ્ગમનમ્ ॥ ૨૧૫ ॥

જ્ઞાપ્યાર્થ—ગતિપરિણામી જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગતિમાં સહાય દેનાર ધર્માસ્તિકાય છે, સ્થિતિમાં સહાય દેનાર અધર્માસ્તિકાય છે અને અવકાશ આપવા રૂપ સહાય કરનાર આકાશદ્રવ્ય છે. ૨૧૫

વિવેચન—સ્વયમેવ ગતિમાન થયેલા જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્યોને ધર્માસ્તિકાય ગતિમાં સહાય આપે છે, પણ તે નહીં ચાલતા એવા જીવ કે પુદ્ગલ દ્રવ્યને ચલાવતું નથી, માત્ર ગતિપરિણતનેજ સહાય આપે છે. જેમ ચાલતા એવા મત્સ્યને જળ ઉપગ્રાહક છે તેમ. વળી જેમ આકાશ દ્રવ્ય સ્વયમેવ અવગાહમાન દ્રવ્યને અવગાહ આપવાના કારણુભૂત થાય છે પરંતુ અનવગાહમાન દ્રવ્યને બળાત્કારે કાંઈ અવગાહ આપતું નથી તેમ. વળી જેમ સ્વયમેવ કૃષિકાર્ય (ખેતી)માં પ્રવર્તેલા કૃષિબળ (ખેડુત)ને વર્ષા અપેક્ષા કારણુ થાય છે, પરંતુ ખેતી નહી કરનાર ખેડુત પાસે કાંઈ બળાત્કારે તે ખેતી કરાવતો નથી તેમ. વળી જે બગદીઓને ગર્ભાધાન કે પ્રસવ થવાનો હોય તેને વરસાદના ગર્ભરવનો શબ્દ સાંભળવાથી ગર્ભાધાન કે પ્રસવ થાય છે પણ જેને ગર્ભાધાન કે પ્રસવ થવાનો ન હોય તેને બળાત્કારે વરસાદનો ગર્ભરવ કાંઈ ગર્ભાધાન કે પ્રસવ કરાવતો નથી તેમ. વળી શુરૂ વિગેરેનો પ્રાતઘોષ જેને પાપથી વીરમણું હોય તેને પાપથી વિરમવામાં નિમિત્તભૂત થાય છે, પરંતુ જેને પાપથી વિરમણું નથી તેને પ્રતિઘોષ કાંઈ બળાત્કારે પાપથી વિરમાવતો નથી તેમ. એ દૃષ્ટાંતો પ્રમાણુ ધર્મદ્રવ્યને ગતિપરિણામવાળા જીવો તથા પુદ્ગલોને ગતિમાં અપેક્ષા કારણુ સમજવું. તેજ રીતે સ્વયમેવ સ્થિતિ કરતા (સ્થિર રહેતા) એવા જીવ પુદ્ગલને સ્થિતિમાં અપેક્ષા કારણુ અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય બાણુ. તે કાંઈ સ્થિર રહેવા ન ઇચ્છતા જીવ કે પુદ્ગલને બળાત્કારે સ્થિર રાખતું નથી. માત્ર સ્થિતિપરિણતને સ્થિતિમાં તે ઉપકારી છે. આકાશ અવકાશ દેવાને ઇચ્છતા જીવ અને પુદ્ગલને અવકાશ આપે છે, અર્થાત્ તેનો ઉપયોગ અવકાશ અર્થે થાય છે. તે કાંઈ ઇચ્છાપૂર્વક અવકાશ આપે છે એમ નથી. ૨૧૫.

૧ અહીં ઇચ્છા શબ્દ જીવ સાથેજ બોડવો.

૬૭

જેન ધર્મ પ્રકાશ.

હવે 'પુદ્ગલ દ્રવ્ય શુ' ઉપકાર કરે છે તે કહે છે—

સ્પર્શરસગન્ધવર્ણાઃ શબ્દો વંધથ મુદ્ધમતા સ્થૌત્યમ્ ।

સંસ્થાનં શ્વેદતમશ્છાયાચોતાતપશ્ચેતિ ॥ ૨૧૬ ॥

કર્મસરીરમનોદાગુચિચેષ્ટિતોચ્છાસદુઃસુખુચ્ચવાઃ સ્યુઃ ।

ગીયિતમરણોપગ્રહકરાશ્ચ સંસારિણઃ સ્કન્ધાઃ ॥ ૨૧૭ ॥

ભાવાર્થ—સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ, શબ્દ, બંધ, સૂક્ષ્મતા, સ્થૂલતા, સંસ્થાન, શ્વેદ, અંધકાર, છાયા, ઉષ્ણ અને આતપ એ સર્વ પુદ્ગલસ્કંધો સંસારી જીવોને કર્મ, શરીર, મન, વાચ્ચેષ્ટા તથા ઉચ્છાસદ્વાસ દુઃખ સુખ દેનારા અને જન્મમરણમાં સહાય કરનારા થાય છે. ૨૧૬-૨૧૭

વિવેચન—પુદ્ગલો સંસારી જીવોને સ્કંધપણે અનેક પ્રકારે ઉપકારક થાય છે, પરમાણુપણે તે કાંઈ પણ કરી શકતા નથી. હવે તેના ઉપકારંગણાવે છે—સ્પર્શ, વર્ણ, રસ ને ગંધ એ પુદ્ગલ દ્રવ્યના ઉપકાર છે, શબ્દપરિણામ પ્રણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યનોજ ઉપકાર છે, કર્મપુદ્ગલનો આત્મપ્રદેશોની સાથે ક્ષીર નીરની જેવો એકલોક્ષી ભાવ થાય છે તે પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યનોજ ઉપકાર છે, અનંત પ્રદેશી સ્કંધ ને સૂક્ષ્મ પરિણામને પામે છે તે પુદ્ગલનો ઉપકાર છે તેમજ તે સ્કંધો અબ્રને ઇદ્રધનુષ્યાદિમાં સ્ફૂળપણે પરિણમે છે તે પણ પુદ્ગલનોજ ઉપકાર છે, ચક્રર-સાદિ સંસ્થાન (આકૃતિ) ને થાય છે તે પુદ્ગલનો ઉપકાર છે, અંદરૂપ ભેદ થાય છે તે પણ પુદ્ગલનું પરિણામ છે, અંધકાર, છાયા, ચંદ્ર તારા વિગેરેના ઉષ્ણ અને સૂર્યાદિકનો આતપ એ સર્વ પુદ્ગલનાજ પરિણામ છે, જ્ઞાતાવરણાદિ કર્મ તે પુદ્ગલનોજ ઉપકાર છે, ઔદારિકાદિ શરીર, મન, વચન ને કાયા, તેની ચેષ્ટા (ક્રિયા), શ્વાસોચ્છવાસ એ સર્વ પુદ્ગલનાજ પરિણામ છે. દુઃખને સુખ પણ પુદ્ગલનનિ તન છે. જીવિતને ઉપગ્રહ કરનારા દુઃખ થી વિગેરે અને મરણને ઉપગ્રહ કરનારા વિષ ગરજ વિગેરે તે સર્વ પુદ્ગલનાજ ઉપકાર [પરિણામ] છે. અહીં ઉપકાર, પરિણામ, સ્વભાવ એકાર્થવાચી સમજવા. એટલે ઉપર બતાવેલા બધા વાતાં પુદ્ગલ-સ્કંધોવરેજ થાય છે. તે તેનોજ સ્વભાવ છે. તેમાંના કેટલાક ભાવ જીવના સાથે ભળવાથી થાય છે અને કેટલાક સ્વાભાવિક થાય છે; પરંતુ જીવના ભળવાથી ને થાય છે તે પણ સ્વભાવ કે પરિણામ તો પુદ્ગલ સ્કંધોનોજ સમજવો. ૨૧૬-૧૭

હવે કાળ અને જીવદ્રવ્યના ઉપકાર બતાવે છે—

પરિણામવર્તનાવિધિપરાપરત્વગુણલક્ષણઃ કાલઃ ।

સમ્યક્તવજ્ઞાનચારિત્રવીર્યશિક્ષાગુણા જીવાઃ ॥ ૨૧૮ ॥

૬૨

નૈમ વર્મ પ્રકાશ.

૧૩ પરનિંદા અને આપણાણ સંસારજાતો બહેરા થઈ જવું વધારે સારું છે.

૧૪ પરાયું ધન હરણ કરી લેવામાં પાંચળા થઈ જવું વધારે સારું છે.

૧૫ જેવું આપણને હુખ થાય છે તેવું પરને થાય છે એમ સમજી અન્ય પ્રત્યે પ્રતિકૃપતા ઉભી કરવી નહિ, કેમકે જેવું કરીએ તેવું જ પામીએ.

૧૬ સહુ કોઈ સુખનીજ આહવા રાગે છે એમ સમજી સહુ કોઈ સુખી થાય તેમજ સદા ઇચ્છવું અને બનતી તમવીજથી તેમ કરવું.

૧૭ પરજીને આપણી પોતાની માતા, બહેન, યા પુત્રી તુલ્યજ લેખવડી યુક્ત છે.

૧૮ પારકાં દ્રવ્ય (ધન)ને ધૂળતા દેશાં સમાન લેખવડું યુક્ત છે.

૧૯ સહુ કોઈ જીવો જીવિત વાંચે છે, તેમને આપણા આત્માતુલ્ય લેખવવા યુક્ત છે.

૨૦ પ્રથમ આધેલી વસ્તુનું પાચન થયા પહેલાં ખાવું તે વિષતુલ્ય છે.

૨૧ તપસ્યા (તપ-જપ) કરતાં ક્રોધ કરવો તે વિષતુલ્ય છે.

૨૨ જ્ઞાન (વિદ્યા) મેળવીને તેનો મદ કરવો તે વિષતુલ્ય છે.

૨૩ ગમે તેવી ધર્મકરણી કરતાં કપટ કેળવવું તે વિષતુલ્ય છે.

૨૪ હ્રદ-મર્યાદા સૂઝીને લજ્જાનો લોપ કરવો તે પણ વિષતુલ્ય છે.

૨૫ ન્યાય-નીતિ અને પ્રમાણિકપણાથીજ પોતપોતાના અધિકાર સુજળ વ્યવસાયવડે આજીવિકા ચલાવવી એ સત્યધર્મવિવેકનું સુખ્ય લક્ષણ છે. ન્યાયો-પાર્જિત દ્રવ્યથીજ સુખ્યુદ્ધિ સાંપડે છે.

૨૬ ક્ષમા-સમતા રાખવી એ ક્રોધને જીતવાનો અમોઘ ઉપાય છે.

૨૭ વિનય-નમ્રતા (મૃદુતા) દાખવવી એ મદ-માનને જીતવાનો અચૂક ઉપાય છે.

૨૮ નમ્રતા-સરલતા આદરવી એ માયા-કપટને જીતવાનો ખરો ઉપાય છે.

૨૯ સતોષવૃત્તિનું સેવન કરવું એ લોભ-તૃષ્ણાને જીતી લેવાનો ઉત્તમ ઉપાય છે.

૩૦ સમતા રૂપી જળધારાથી ક્રોધ-અગ્નિને સારી રીતે હારી શકાય છે.

૩૧ કમળ જેવી કોમળ મૃદુતા, વજ્ર જેવા અહંકારને શ્વેતવારમાં ગાળી નાંખે છે એ આશ્ચર્યકારી છે.

૩૨ અમૃતારૂપી બંધુકી મંત્રના પ્રભાવથી માયારૂપી કાળી નાગણનું પણ ઉચ્ચ વિષ જોતજોતામાં ઉતરી બંધ છે.

૩૩ સતોષરૂપ અમૃતવૃદ્ધિવડે લોભરૂપી દાવાનળ પુઝાઈ બંધ છે, એટલે તેથી પ્રગટતી તૃષ્ણારૂપી જ્વાળા થા-ત થઈ બંધ છે.

૩૪ આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સ્ફટિક સ્વરૂપ સંગ્રામ નિર્મળ-નિષ્કલંક છે.

૩૫ જેમ સ્ફટિક સ્વરૂપે રાતું કાકું કૃત્ત લાગવાથી (લગાડવાથી) તે તેરાજ રંગનું (બદલાઈ ગયેલું) જણાય છે, તેમ રાગદ્રેષ રૂપી ઉપાધિ-સંબંધથી આત્મા પણ વિપરીત ભાવ (વિભાવ)ને ભરે છે. એથીજ હવે રાતો તાતો થઈ પોતેજ પોતાને પરિતાપ ઉપજાવતો રહે છે.

૩૬ રાગ અને દ્રેષ એ ભાવકર્મ કહેવાય છે, તેના (સંયોગ) સંબંધ હવે સાથે અનાદિ કાળનો છે. તેમ છતાં ખરી શુદ્ધગત મેળવી પ્રમગ્ન પુરુષાર્થ યોગે તેનો અંત પણ થઈ શકે છે.

૩૭ રાગ દ્રેષરૂપ ભાવકર્મથીજ આત્માના સ્વાભાવિક શુભોને આરંભદત્ત કરી શકે એવાં અનેક દ્રવ્યકર્મ પેદા થાય છે અને અચારનવાર શરીર ધારણ કરવારૂપ નોકર્મ પણ એતુંજ પરિણામ છે.

૩૮ બધાં કર્મનાં મોક્ષના નિવાનરૂપ શુદ્ધ ચારિત્રથી વિભુજ રાખનાર અને ખોટી વસ્તુમાં (ખોટાં સુખમાં) મુગ્ધની દેનાર મોહનીય કર્મ સુખ્ય એકેનાર લેખાય છે. એનો અંત આવતાં બધાં કર્મનો સહેજે અંત આવી જાય છે. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ કપાય પણ એનોજ પરિવાર છે અને મોક્ષનાં દ્વારરૂપ શુદ્ધ સમઘિત પ્રાપ્તિમાં પણ એજ પ્રતિબંધક છે.

૩૯ ખાણમાંથી ખોદી કઢાતા કંચન અને માટીના સંબંધની પેરે હવે અને કર્મનો સંબંધ આદિ રહિત છે, તેમ છતાં પ્રમગ્ન પ્રયત્ન યોગે તેને તોડી આત્માને કુંદનની જેવો શુદ્ધ-નિર્મળ કરી શકાય છે. સમ્યગ્ (યથાર્થ) જ્ઞાન, દર્શન (તત્ત્વાર્થ જઠા-પ્રતીતિરૂપ સમ્યક્ત્વ), અને ચારિત્રનું યથાવિધિ સેવન કરવાથી આત્મા સકળ કર્મનગથી સુકત થઈ શુદ્ધ શુદ્ધ થાય છે.

૪૦ ‘ સતી હવે કદે શાસન રમી ’ એવી સરસ ભાવના સુકત પ્રમગ્ન પુરુષાર્થ સ્વપરકર્યાધારી કરનાર મહાશયો તીર્થ કર, ગણધર જેવી શ્રેષ્ઠ પદવી પ્રાપ્ત કરી, સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી થઈ, યથા આયુષ્ય જીવનસુકત દશા સોમનીને અતે અશ્વય સુખસંપદાને વરે છે. આપણુ સહુને અંતરના મગની સુદૃઢથી આત્મચેષ્ટાર્થ એવી ઉત્તમ ભાવના પ્રાપ્ત થાયો. ઇતિશમ.

અન્નિમત્ર કૃપૂરવિજયશુ.

૪૮

જૈનધર્મ પ્રકાશ.

બુદ્ધિ સ્તરૂપ.

(અનુસંધાન ૪૮ ૧૭ થી)

હવે વૈનયિકી બુદ્ધિનું લક્ષણ કહે છે.

મરનિત્યતણલમત્થા તિચગ્ગાનુત્તરયગાદિઅપેખાઝા ।

ઉપડલોગફલવ્હ વિણયસમુત્થા હ્વઙ્ગ વુદ્ધી ॥ ૧ ॥

અર્થ—વિનયથી ઉત્પન્ન થયેલી બુદ્ધિ ભારનો એટલે મોટા કાર્યનો નિસ્તાર કરવામાં નિર્વાહ કરવામાં સમર્થ હોય છે, ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ વર્ગને પ્રતિપાદન કરનારા સૂત્ર તથા તેના અર્થના સારને ગ્રહણ કરનારી હોય છે, તથા આ લોક અને પરલોકના શુભ દ્રવ્યને આપનારી હોય છે. અહીં દેહને શંકા થાય કે ‘આ સ્થળે અશ્રુતનિશ્ચિત એટલે શાસ્ત્રના આધાર વિનાની બુદ્ધિ કહેવાનો વિષય છે, તેથી આ ગાથામાં ત્રણ વર્ગને પ્રતિપાદન કરનારા સૂત્ર તથા અર્થના સારને ગ્રહણ કરનારી બુદ્ધિ કહી તેથી તેનું અશ્રુતનિશ્ચિતપણું ઘટતું નથી. કારણ કે શ્રુતનો અભ્યાસ કર્યા વિના ત્રણ વર્ગના સૂત્ર અને અર્થના સારનું ગ્રહણ કરનાપણું (જ્ઞાન) ધર્મ શકતું નથી.’ આ શંકાનું સમાધાન કરે છે કે—પ્રથમ ચાર પ્રકારની બુદ્ધિની વ્યાખ્યામાં પ્રાપ્ત કરીને અશ્રુતનિશ્ચિતપણું કહ્યું છે, તેથી કહી અત્યંત શ્રુતનો આશ્રય કરવામાં આવે તો તેથી કાંઈ દોષ નથી.

શિષ્ય જનોના.ઉપકારને માટે ઉદાહરણોવટે

હવે વૈનયિકી બુદ્ધિનું સ્વરૂપ દેખાડે છે.

નિમિત્તેઽઅત્થસત્થે અર લેહરેમગિણ અઠ કૂવપ અસ્સે અવ ।

મદ્ધમજ્જિમ્મકુલ્લકાંટગંઠીઁ અગ્ગેઽરહિણ્ણ ૧૧ ગમિઆય ૧૨ ॥૧॥

સીધા સાઠી વીહં ચ તળં અવસવ્વયં ચ કુંવસ્સ ૧૩ ।

તિવ્વોદ્દણ્ણ અ ૧૪ ગોળે ઘોઢગ પડગં ચ રક્કાઓ ૧૫ ॥ ૨ ॥

અર્થ—નિમિત્ત ૧, અર્થશાસ્ત્ર ૨, લેખ ૩, ગણિત ૪, કૃપ ૫, અર્થ ૬, ગ-ધેહા ૭, લક્ષણ ૮, ગ્રંથિ ૯, અગદ (એસડ) ૧૦, રથિક ૧૧, ગણિકા ૧૨, ‘લીની સાઠી, લાંબું તુલુ, કૈંચ પક્ષીનું અપસવ્ય (જમણી બાજુ) ગમન ૧૩, તીવ્ર ઉદક ૧૪, તથા અગદ, ઘોડો અને વૃક્ષ પરથી પડવું ૧૫, આ દૃષ્ટાંતો વૈનયિકી બુદ્ધિ ઉપર બતાવ્યા. તે અનુક્રમે સંસ્થેપથી આ પ્રમાણે છે.

૧ પહેલું નિમિત્તનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે,

કોઈ એક સિદ્ધપુત્ર હતો. તેને યે શિષ્યો હતા. તેઓ નિમિત્ત શાસ્ત્ર બતાવતા.

બુદ્ધિરવરૂપ.

૬૫

હતા. તેમાંથી એક શિષ્ય બહુમાનપૂર્વક શરૂનો વિનય કરવામાં તત્પર રહેતો, તથા જે કાંઈ શરૂ ઉપદેશ કરતા, તે સર્વ સત્યપણે અંગીકાર કરીને પોતાના ચિન્તમાં નિરંતર તેનો વિચાર (મનન) કરતો, અને વિચારતાં જે કાંઈ સંદેહ રહેતો તે દૂરીથી વિનયવદે શરૂ પાસે આવીને પૂછતો. આ પ્રમાણે નિરંતર વિચારપૂર્વક શાસ્ત્રના અર્થનું ચિંતન કરતાં તેની બુદ્ધિ ઘણી ઉત્કૃષ્ટ (તીક્ષ્ણ) થઈ. બીજો વિદ્યાર્થી આ સર્વ શુભોદી રહિત હતો. તે બંને શિષ્યો એકઠા શરૂની આજ્ઞાથી કોઈ નજીકના ગામ તરફ જવા આવ્યા. ત્યાં માર્ગમાં તેમણે કેટલાંક મોટાં પગલાં ભર્યાં. તે બેઘને બુદ્ધિમાન શિષ્યે બીજાને પૂછ્યું કે—“આ કોનાં પગલાં છે?” તેણે જવાબ આપ્યો કે—“આમાં પૂછવા જેવું શું છે? આ પગલાં હાથીનાં છે.” ત્યારે તે વિચારવાન બોલ્યો કે—“એમ ન બોલ, આ પગલાં હાથણીનાં છે, એટલું જ નહીં, પણ તે હાથણી ઠાપી આંખે કાણી છે, વળી તેના ઉપર બેઝીને કોઈ રાણી બંધ છે, તે રાણી ભતારવાળી અને ગંભીર છે, તેણીની પ્રસૂતિનો કાળ પણ સંપૂર્ણ થયો છે, તેથી આજકાલજ તે પ્રસવશે, તેમાં પણ તેણીને પુત્ર જ થશે.” આ સર્વ સાંભળીને બીજાએ કહ્યું કે—“આ સર્વનો નિશ્ચય શી રીતે થાય?” બુદ્ધિમાને કહ્યું કે—“જ્ઞાનનું ક્ષણ પ્રતીતિજ (આત્મીજ) છે. માટે આગળ જતાં તને ખાતરી થશે.” આ પ્રમાણે વાતો કરતાં તેઓ ઇચ્છિત ગામે પહોંચ્યા. તે ગામની બહાર મોટા સરોવરને કાંઠે તે રાણીનો આવસ ભર્યો. હાથણીને પણ ઠાપી આંખે કાણી બેઠ. તેટલામાં તે રાણીની પાસે રહેલી કોઈ દાસીએ આવીને કોઈમંત્રી જેવા મોટા અધિકારીને કહ્યું—“રાજાને પુત્રનો લાલ થયો, તેની તમને વધામણી આપું છું.” તે સાંભળીને બુદ્ધિમાને બીજાને કહ્યું કે—“આ દાસીનું વચન સાંભળ.” તેણે કહ્યું કે—“મેં સાંભળ્યું, તારું જ્ઞાન અસત્ય નથી.”

ત્યાર પછી તે બંને તે સરોવરમાં હાથ પગ ધોઈને તેના કાંઠાપર વટ વૃક્ષની નીચે વિશ્રાંતિ લેવા બેઠા. તેવામાં કોઈ વૃક્ષ ત્રી માથે જળને ભરેલો ઘડો લઈને ત્યાંથી નીકળી. તેણીએ આ બંનેની આકૃતિ બેઘને વિચાર્યું કે—“અરેખર આ કોઈ વિદ્વાન જણાય છે, માટે આને હું દેશાંતરમાં ગયેલા મારા પુત્રનું આગમન પૂછું.” એમ વિચારીને તેણીએ તેમને પ્રશ્ન પૂછ્યો. પ્રશ્નનેજ સમયે તેણીના માથાપર રહેલો ઘડો ભ્રમિતર પડી ગયો અને તેના સેંકડો કકડા ઘડી ગયા. તે બેઘને તરત જ પેલા વિચાર રહિત શિષ્યે જવાબ આપ્યો કે—“તારો પુત્ર આ ઘડાની જેમ નાશ પામ્યો છે.” તે સાંભળીને વિચારવાન બોલ્યો કે—“હે મિત્ર! એમ ન બોલ. આ વૃક્ષનો પુત્ર ઘેર આવ્યો છે.” એમ કહીને તેણે વૃક્ષને કહ્યું કે—“માણ! તમે તમારે ઘેર બેઠો અને પુત્રનું સુખ બુઝ્યો.” તે સાંભળીને બેણે નવું જીવન આપ્યું.

કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ.

હોય તેમ આનંદ પામતી તે વૃદ્ધા તેને સંકટો આપી દેતે તેથી પોતાને ઘેર ગઈ. તે વખતે કુપત્તી વાસણેલા પગથાળે પોતાનો છેલ્લો ફેર ચાલેલો જોયો. તેણે પોતાની માતાને વચન કહ્યું અને તેણીએ પુનઃ આશ્ચર્ય આપી. તથા તે નિમિત્તિયાનો વૃત્તાંત કહ્યો.

પછી તે વૃદ્ધાએ પુનઃ પૃછીને વચ્ચેનો જોડો તથા દેવકાક રૂપિયા લઈ પેલા ખુદ્દિમાન નિમિત્તિયા પાસે જઈને તેને આપ્યા. તે જોઈને અવિચારી શિષ્ય જોદ સહિત મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે—“ જરેખર મને શુદ્ધને સારી રીતે ભણાવ્યો જ નથી, એમ ન હોય તો મેં કેમ કાંઈ ન બહુયું અને આણે બહુ શી રીતે બહુયું?” ત્યારપછી તે અને શુદ્ધનું કાર્ય કરીને પોતાના ગામ પ્રત્યે હુડ પાસે આવ્યા. તે વખતે વિચારવાનું શિષ્યે શુદ્ધનું દર્શન થતાંજ માથું નમાવી હાથ જોડી ગહુમાન. પૂર્વક આનંદતા અશ્રુથી આર્દ્ર નેત્રવાળો થઈ શુદ્ધના ચરસ કમળમાં પોતાનું મસ્તક મૂકી પ્રણામ કર્યા અને બીજો તો પશ્ચરના સ્તંભની જેમ પોતાના શરીરને જરા પણ નમાવ્યા વિનાજ ઇર્ધ્યાંકી અગ્નિના સંગ્રામથી ધમધમતા ઉભો રહ્યો. તે જોઈ શુદ્ધે તેને કહ્યું કે—“ હે વત્સ ! તું કેમ પગમાં પડતો નથી ? ” તે બોલ્યો કે—“ જોને તમે સારી રીતે ભણાવ્યો છે તેજ તમારા પગમાં પડ્યો; હું નહીં પડું. ” શુદ્ધ બોલ્યા કે—“ મેં તને સારી રીતે નથી ભણાવ્યો એમ તો શી રીતે બહુયું ? ” ત્યારે તેણે પૂર્વનો સર્વ વૃત્તાંત શુદ્ધને કહ્યો અને છેવટે કહ્યું કે—“ આનું જ્ઞાન સર્વ સત્ય થયું અને મારું અસત્ય થયું તેથી આપે તેને ભણાવ્યો તેવો મને ભણાવ્યો નહીં એમ હું કહું છું. ” તે સાંભળીને શુદ્ધે પેલા વિચારવાનને પૂછ્યું કે—“ હે વત્સ ! કહે, આ સર્વ તો શી રીતે બહુયું ? ” ત્યારે તે બોલ્યો કે—“ મેં આપના ચરણની કૃપાથી વિચાર કર્યો કે આ પગલાં હાથી બાનિનાં છે તે તો પ્રગટજ છે, પણ એ પગલાં હાથીનાં છે કે હાથણીનાં છે ? તે સંગ્રામી વિશેષ વિચાર કરતાં તેનું મૂત્ર જોઈને હાથણીનાં આ પગલાં છે એમ મને નિશ્ચય થયો. પછી મારાની જમાણી બાબુએ વાટ ઉપર ઉગેલી લતાઓનો સમૂહ તે હાથણીએ ઉખેટેલો જોયો, અને હાથી બાબુએ કાંઈ સ્પર્શ કરેલો પણ જોયો નહીં, તેથી મેં નિશ્ચય કર્યો કે તે હાથી આંખે કાણી છે. તથા આવી રીતે પરિવાર સહિત હાથણી ઉપર આરૂઠ થઈને બીજું કોઈ જવાને લાવકે નથી, મારે અવશ્ય કોઈ રાજાનું અંગમૂત માણસ બન્યું છે, એમ મેં નિશ્ચય કર્યો. પછી તેણે કોઈ એક ડેકાણે હાથણી ઉપરથી ઉતરીને શરીરચિંતા કરી હતી, તેની કાંધિથી જોઈને તે રાણી છે એમ મેં નિશ્ચય કર્યો. ત્યાં પાસેના કોઈ કાંટાળા વૃક્ષ ઉપર તેણીના રાતા વચ્ચના છેડાના તંતુ વળગેલા જોવામાં આવ્યા તેથી તે સઘવા (લતારવાળી) છે એમ બ-

બુદ્ધિસર્વજ્ઞ

૬૮

હયું. પૃથ્વીપર હાથનો ટેકો દબને હડી હતી તેથી તે પ્રવિર્ણી છે એમ મનકરું. મને તેણીનો જન્મનો પણ પૃથ્વીમાં વધારે ખુંચી ગયો હતો, તે જોઈને પુત્રનો પ્રસન્ન શબ્દ વખતમાં જ થયો, એમ મેં બોલ્યું.

હવે પેલી વૃદ્ધ સ્ત્રીએ જે વખતે પ્રશ્ન કર્યો તે વખતે જ તેણીના સાથો પરનો ઘડો પડી ગયો, તે જોઈને મેં વિચાર કર્યો કે જેમ આ ઘડો જેમાંથી ઉત્પન્ન થયો તેમાંજ મળી ગયો, તેમ પુત્ર પણ જ્યાં ઉત્પન્ન થયો ત્યાંજ આવેલો છે. ” આ પ્રમાણેના તેના ખુલાસા સાંભળીને શુદ્ધે તે વિચારવાનની સામે આનંદિત મનુષ્યે જોયું અને તેની પ્રશંસા કરી. પછી બીજાને કહ્યું કે—“ આ બાબતમાં તારાજ દોષ છે, કેમકે તું અભ્યાસ કર્યા પછી તેનું મનન કરતો નથી. એમાં મારો કાંઈ પણ દોષ નથી. કારણ કે અમે તો માત્ર શાસ્ત્રના અર્થનો ઉપદેશ કરવાના અધિકારી છીએ; બાકી તેનો વિશેષ વિચાર કરવાનો તમારો અધિકાર છે.” અહીં વિચારવાનની વૈનયિકી બુદ્ધિ બાજુથી.

૨ અર્થશાસ્ત્ર ઉપર કંઈક નામના મંત્રીનું દષ્ટાંત છે. તે અન્ય સ્થળેથી બાણી લેતું. તેમાં પણ વૈનયિકી બુદ્ધિની પ્રાધાન્યતા છે.

૩-૪ લેખ એટલે સિપિતું જ્ઞાન અને ગાંધિ એટલે ગણિતનું જ્ઞાન તે. તેનાં અભ્યાસીમાં જેટલે અંગે વિનયશુણ હોય તેટલે અંગે પદ્ધતિ થાય છે. તેથી તે જન્મનેમાં પણ વૈનયિકી બુદ્ધિનું પ્રાધાન્ય કહેવાય છે.

૫ મું કૂપનું દષ્ટાંત છે તે આ પ્રમાણે છે—

પોતાની જમીનમાં કુવો કરવા માટે કોઈ કૃષીકારે તેના બાજુનારાને પૂછ્યું, એટલે ખાતની કળામાં કુશળ પુરૂષે કહ્યું કે “ આટલું ઉંડું ખોદવાથી આ જગ્યાએ પાણી નીકળશે. ” પછી તેટલું ઉંડું ખોદ્યું, પણ જળ નીકળ્યું નહીં. ત્યારે તે ખોદનારાઓએ પેલા ખાતકળાના જ્ઞાનવાળાને જણાવ્યું કે “ તમારા કદા પ્રમાણે ખોદા છતાં જળ નીકળ્યું નથી. ” ત્યારે તેણે કહ્યું કે—“ પગની પાનીવડે કુવાની અંદરના પડખામાં પ્રહાર કરો. ” તેઓએ તે પ્રમાણે પાનીનો પ્રહાર કર્યો કે તરત જ તેમાંથી પાણી ઉછળ્યું. અહીં ખાતની કળામાં કુશળ માણસની વૈનયિકી બુદ્ધિ બાજુથી.

૬ છડું અંધનું દષ્ટાંત આ પ્રમાણે—

એકદા દારદા નગરીમાં અંધોના ઘણા પેપારીઓ અંધો લઈને ચેંચવા આવ્યા. તે વખતે શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવના સર્વે કુમારોએ સ્વર્ણ કાયાવાળા અને મોટા મોટા અંધો તેમાંથી ખરીદ કર્યા. કૃષ્ણ વાસુદેવે તેવા અંધો ન લેતાં તેમાં એક નાનો ને દુર્બળ છતાં સારા લક્ષણવાળો અંધ હતો તે ગ્રહણ કર્યો. તે અંધ ગમ-

નાદિક કાર્યમાં નિપુણ અને બીજા ઘણા અશ્વોને લાભદાયી નીવડ્યો. અહીં કુષ્ઠ વાસુદેવની વૈનયિકી ખુદિ જાણવી.

૭ સાતમું ગર્ધેહા તું દષ્ટાંત આ પ્રમાણે—

કોઈ એક રાજા નવીન યુવાવસ્થામાં આવેલો. હોવાથી જુવાનોને જ સુંદર અને સર્વ કાર્યમાં સમર્થ માનતો હતો, તેથી તેણે પોતાના સૈન્યમાં સર્વ જુવાનોને જ રાખ્યા, અને બેટલા વૃદ્ધો હતા તે સર્વને રસ્તા આપી. પછી તે રાજા એક દિવસ સૈન્ય લઈને દિગ્વિજય કરવા નીકળ્યો. માર્ગમાં એક મોટી અટવીમાં પડ્યો. ત્યાં જળ નહીં મળવાથી સર્વ માણસો તૃષ્ણાથી ખીડા પામવા લાગ્યા. તે વખતે રાજા ‘હવે શું કરવું?’ તેના વિચારમાં મૂડ બની ગયો. તેવામાં કોઈ માણસે તેને કહ્યું કે—“હે સ્વામી! કોઈ પણ વૃદ્ધ માણસની ખુદ્ધિરૂપી નાવ વિના આ આપત્તિરૂપી સમુદ્ર આપણાથી તરી શકાયો નહીં; તેથી આપ કોઈ પણ ઠેકાણે વૃદ્ધ પુરૂષની શોધ કરાવો.” તે સાંભળીને રાજાએ આખા સૈન્યમાં પડકાર વગડાવ્યો કે “આપણી સાથે કોઈ વૃદ્ધ પુરૂષ આવેલ હોય તો તેણે મારી પાસે હાજર થવું.” તે સૈન્યમાં કોઈ એક પિતૃભક્ત પુરૂષ યુગ્મ રીતે પોતાના પિતાને સાથે આણેલો હતો, તેથી તેણે જાહેર કર્યું કે—“મારી સાથે મારા પિતા છે તે વૃદ્ધ છે.” તે સાંભળીને રાજાએવળે તેને રાજા પાસે લઈ ગયા. રાજાએ તેને માનપૂર્વક પૂછ્યું કે—“હે મહાપુરૂષ! કહે, આ સૈન્યને જળની પ્રાપ્તિ શી રીતે થાય?” તેણે કહ્યું—“હે દેવ! ગર્ધેહાએને છુટા મૂકી દો, તેઓ જે ઠેકાણે પૃથ્વીને સુધે, ત્યાં પાણી ઘણું નજીક છે એમ જાણવું.” તે સાંભળીને રાજાએ તે પ્રમાણે કરાવ્યું અને ગર્ધેહાએ જે જગ્યા સુધી ત્યાં જોડાવ્યું એટલે પાણી નીકળ્યું, અને સર્વ સૈન્ય સ્વસ્થ થયું. અહીં વૃદ્ધ પુરૂષની વૈનયિકી ખુદિ જાણવી.

૮ આઠમું લક્ષણ તું દષ્ટાંત આ પ્રમાણે—

કેટલાંક અશ્વોના સ્વામી એક વેપારીએ અમુક સુદતનો નિયમ કરીને કોઈ પુરૂષને અશ્વપાલ તરીકે રાખ્યો. તેની નોકરીના બદલામાં તેની ઇચ્છામાં આવે તેવા બે અશ્વો આપવાનું કરાવ્યું. પછી તે પુરૂષ અશ્વોનું રક્ષણ કરવા લાગ્યો. કેટલેક કાળે તેને અશ્વસ્વામીની પુત્રી સાથે પ્રીતિ થઈ. તેથી તેણીને પૂછ્યું કે—“આ સર્વે અશ્વોમાં કયા બે અશ્વો મારા છે?” તેણીએ કહ્યું કે—“આ સર્વે અશ્વોમાં જે બે અશ્વો પત્થરથી ભરેલી મસકો વૃક્ષના શિખર ઉપરથી પડતી મૂકતાં છતાં પણ તેનો શબ્દ સાંભળીને ત્રાસ ન પામે તે અશ્વો સુંદર જાણવા.” તે સાંભળીને તેણે તે રીતે

૧ પિતા ઉપર ભક્તિવાળો.

બુદ્ધિવરૂપ.

૫૧

પરીક્ષા કરીને તેમાંથી સર્વોત્તમ બે અર્થો બાણી લીધા. પછી પોતાની મુદત પૂર્ણ થયે પોતાની નોકરીનું મૂલ્ય માગતી વખતે તેણે કહ્યું કે—“અને અમુક અમુક બે અર્થો આપો.” ત્યારે અધ્ધસ્વામીએ કહ્યું કે—“બીજા અર્થોમાંથી બે સારા અર્થો ને લઈ લે, આ બે અર્થોથી જ તારે શું પ્રયોજન છે?” અધ્ધપાણે બીજા અર્થો લેવાની ઇચ્છા બતાવી નહીં, પરંતુ તેજ બે અર્થો માગ્યા. ત્યારે તે અધ્ધસ્વામીએ પોતાની સ્ત્રીને તે વાત જણાવીને કહ્યું કે—“આ પુરૂષને આપણે જમાઈ કરીને રાખીએ, નહીં તો તે આપણા બે મુખ્ય અર્થોને લઈ જશે.” તે સાંભળીને તે સ્ત્રીએ તેમ કરવાની ના કહી. ત્યારે દ્વિતીય અધ્ધસ્વામીએ કહ્યું કે—“આ સારા લક્ષણવાળા અર્થોએ કરીને બીજા ઘણા અર્થો આપણને પ્રાપ્ત થાય છે, અને કુટુંબની વૃદ્ધિ થાય છે, માટે આ લક્ષણવાળા અર્થો આપી ન દેતાં મારા કહેવા પ્રમાણે કરવું ઠીક છે.” તે સાંભળીને તેણીએ તેમ કરવાનું અંગીકાર કર્યું. પછી તેણે તે પુરૂષને પોતાની પુત્રી આપીને તેને ઘરજમાઈ કર્યો. અહીં બે અર્થોને બાણી લેવામાં પોતાની પુત્રીનો હાથ છે એમ સમજવામાં અધ્ધસ્વામીની વૈનયિકી બુદ્ધિ બહુતી.

૯ નવસું ગ્રંથિનું દૃષ્ટાંત તે આ પ્રમાણે—

પાલિપુર નગરમાં મુરઠ નામે રાજા હતો. તેના પર બીજા દેશના કોઈ રાજાએ ત્રણ વસ્તુઓ કૌતુકને માટે મોકલી. તેમાં એક શુભ સૂત્ર હતું, જેનો છેડો બાણવામાં આવતો નહોતો. બીજી બે છેડે સરખી બાણવાળી લાકડી હતી, તેનું મૂળ તથા છેડો બાણી શકાય તેમ નહોતું. ત્રીજી વસ્તુ લાખથી લપેટવો દાખડો હતો, તેનું દાર (દાંડણું) જણાતું નહોતું. આ ત્રણે વસ્તુ મુરઠ રાજાએ પોતાના ગદા સભાસદોને બતાવી, પરંતુ કોઈ તેનો ભેદ બાણી શક્યું નહીં. પછી રાજાએ પાદલિપ્ત નામના આગ્ર્યર્થને બોલાવ્યા. રાજાએ તેને પૂછ્યું કે—“હે પૂજ્ય! આપ આ વસ્તુના સ્વરૂપને બતાવો છો?” ત્યારે સૂરિએ કહ્યું કે—“હા.” પછી સૂરિ મહારાજે સૂરતને ગરમ જળમાં નાંખાવ્યું, ગરમ જળના સંબંધથી તેના પર ચોપડેલું મીણ ઓગળી ગયું, એટલે તેનો છેડો બાણવામાં આવ્યો. લાકડીને જળમાં નાંખાવી એટલે તે લાકડીને જે ભાગ શરૂપણને લીધે પાણીમાં ડુબ્યો તે તેનું મૂળ છે એમ બહુતું. તથા દાખડો ગરમ જળમાં નાંખ્યો, તેથી તેને ચોપડેલી લાખ ઓગળી જવાથી તેનું દાંડણું પ્રગટ દેખાયું. ત્યારપછી રાજાએ સૂરિને કહ્યું કે—“હે ભગવન! આપ અમારાથી બહુતી ન શકાય એવી કાંઈ પણ કૌતુકવાળી વસ્તુ બતાવો કે જેથી તેને હું ત્યાં મોકલું.” ત્યારે સૂરિએ એક તુંબડું લઈ તેની એક બાજુનો નાનો કકડો કાપી તે તુંબડામાં રત્નો ભર્યાં. પછી તે કાપેલા કકડાને એવી યુક્તિથી સીવી લીધો કે તે કોઈ પણ બાણી શકે નહીં. પછી તેણે અન્ય દેશના રાજપુરૂષોને કહ્યું કે—“આ તુંબડાને ભાંગ્યો વિના તેમાંથી રત્નો

જનન વર્ષ પ્રમાણ.

કાઠી લેવાં.” તે રાત્રપુરુષોએ ઘણા પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાંથી તેવી રીતે રત્નો કાઢી શકાયા નહીં. અહીં પાદત્રિપ્ત સુધિ સી વૈનચિક્રી બુદ્ધિ બળવાની.

૧૦ દશમું અગત્ય-ચોસડતું દર્શાવે છે તે આ પ્રમાણે—

કોઈ નગરમાં એક રાજા હતો, તેના નગરને કોઈ શત્રુ રાજાએ ચોતરફથી પોતાના સૈન્યવટે ફેંધી લીધું. તે હકીકત બાણીને રાજાએ સર્વ જળાશયોને નકાસા કરી નાખવા સારૂ તેમાં નાખવા માટે ચોતરફથી વિષ લાવવાનો સર્વ પ્રયત્ન હુકમ કર્યો. તેથી સર્વ જનો પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે વિષ લાવી લાવીને રાજાને આપવા લાગ્યા, તેમાં એક વૈદ્યે જવના દાણા બેટલું વિષ લાવીને રાજાને આપ્યું. અને કહ્યું કે—“ હે સ્વામિન! આ વિષ ગ્રહણ કરો. ” રાજાએ ઘણુંજ થોડું વિષ બેઠને તેનાપર કોપ કર્યો. ત્યારે વૈદ્યે વિનંતિપૂર્વક કહ્યું કે—“ હે દેવ ! આ આટલું વિષ પણ સહજવેધી એટલે હવે પ્રાણીઓનો નાશ કરનારું છે, માટે મારા પર કોપ ન કરો. ” રાજાએ પુછ્યું કે—“ તે શી રીતે બાણી ? ” વૈદ્યે જવાબો—“ હે દેવ ! કોઈ એક વૃદ્ધ હાથી મંગાવો. ” ત્યારે રાજાએ હાથી મંગાવ્યો. પછી વૈદ્યે તે હાથીના પૂંછડાનો એક વાળ ઉખેડીને તે વાળના છિદ્રમાં વિષનો સંચાર કર્યો. તે વિષ હાથીના જે જે ભાગમાં પ્રસરવા લાગ્યું તે તે સર્વ ભાગ વિષમય થતો જોવામાં આવ્યો. પછી વૈદ્યે રાજાને કહ્યું કે—“ હે દેવ ! આ આખો હાથી વિષરૂપ થઈ ગયો છે. જે પ્રાણી આ હાથીને ખાય તે પણ વિષમયજ થઈ જાય, એમ એક હવેર છવેની પરંપરા સુધી તેની અસર થાય. આ રીતે આ થોડું વિષ પણ સહજવેધી છે. ” પછી હાથીના વિનાશ થતો દેખીને રાજાનું મન દુઃખી થવા લાગ્યું. તેથી તેણે વૈદ્યને પૂછ્યું કે “ આ હાથીને સાજો કરવાનો કોઈ ઉપાય છે ? ” વૈદ્યે કહ્યું ‘ હા છે. ’ એમ કહી તેણે તેજ વાળના છિદ્રમાં એક ઔષધ નાખ્યું, તેથી પ્રથમનો સમગ્ર વિષવિકાર ઘણું નાચમાં શાંત થયો અને હાથી સાજો થયો. તે જોઈ રાજા વૈદ્ય ઉપર સંતુષ્ટ થયો. અહીં વૈદ્યની વૈનચિક્રી બુદ્ધિ બળવાની.

૧૧-૧૨ રચિકતું અને ગણિકતું એ બે દર્શાવે શ્રી સ્થૂલભદ્રની કથામાં છે. રચિકે બાણ ઉપર બાણ સાંધીને આગ્ર વૃક્ષના ફળની લુગ્ધ તોડી, અને ગણિકાએ સરસવતા દેગલા ઉપર સોય મૂકીને તેનાપર નૃત્ય કર્યું; તે જાને વૈનચિક્રી બુદ્ધિના દર્શન બાણવા.

૧૩ મું લીની સાડી, લાંબું તૃણ અને કૌંચ પક્ષીનું અપમન્ય (જમણી ખાણ) જવું એ દર્શાવે આ રીતે છે—

કોઈ નગરમાં કોઈ એક રાજા હતો. તેના પુત્રોને કોઈ એક આચાર્ય કળા

હુદ્દિ વરણ.

શ્રીખરવા લાગ્યો. રાજકુમારોએ તે આચાર્યને પાનગી રીતે ઘણું દ્રવ્ય આપ્યું. જાણીને દ્રવ્યના હોણી રાગ્યો તેને મારી નાખવાનો વિચાર કર્યો, તે વાત ર. કુંવરનાં જાણવામાં આવી, તેથી તેમણે વિચાર્યું કે—“આ આચાર્ય આપણા વિદ્યાથી હોવાથી ખરેખરા પિતા છે, તેથી ટોઈપણ પ્રકારે એમને આપણે આપત્તિમાં ઉમારવા જોઈએ.” પછી જ્યારે તે આચાર્ય ભોજન કરવા માટે આવ્યા અને તેણે સ્ના કરવા માટે ત્રાટી માગી ત્યારે તે કુમારો ત્રાટી સૂટી છતાં પણ કહેવા લાગ્યા “અહો! સ્ના તો હજી ભીની છે.” તથા દ્વારની સન્મુખ તૃણ રાખીને બોલવા લાગ્યા કે—“અહો. આ તૃણ બહુ લાંબું જણાય છે.” વળી પહેલાં કોંચ પક્ષી પાને હમેશાં તે આચાર્યની પ્રદક્ષિણ કરાવતા હતા, તેને હમણાં તેઓએ આચાર્યની જમણી ધાનુએ ભમાવ્યો. એ ત્રણે નિશાની જોઈને આચાર્યે જણ્યું કે—“સર્વ રાજકોટ મારી વિરોધ થયા છે, માત્ર આ કુમારો મારા પરંત્રી ભક્તિને લીધે મને જતા રહેવાની ચેતવણી આપે છે.” અહીં કુમારોની વૈનયિકી બુદ્ધિ જાણવી.

૧૪ મું ત્રીજા ઉદકતું દષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે—

કોઈ એક વણિકની સ્ત્રીએ પોતાનો પતિ ચિરકાળથી પરદેશ ગયેલો હોવાથી દાસીને બોલાવીને પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો કે “હે દાસી! કોઈ બુવાન પુરૂષને લાવ.” તે સાંભળીને દાસીએ કોઈ પુરૂષને આણ્યો. પછી તેનું નખકર્મ, દ્વાર, સ્નાન વિગેરે કરાવ્યું. રાત્રીએ તે બન્ને વિદાસને માટે બીજા સાળ પર ચઢ્યા. તે સમયે મેઘ વરસવા લાગ્યો. એટલે તૃણથી પીડિત થયેલા તે પુરૂષે તે વૃષ્ટિનું ત્રીજા ઉદક (ભારે પાણી) પીધું. તે પાણી તત્કાલિ સર્પના વિષવાળું હતું તેથી તેનું પાન કરવાથી તે તરત મરણ પામ્યો. એટલે તેને વણિકની સ્ત્રીએ સન્નિના પાછલા પહેરે એક શૂન્ય દેવકુળ (દેવાલય) માં મૂકાવ્યો. પ્રાતઃકાળે કોટવાળે તેને જોઈને તપાસ કર્યો તો તેનું નખકર્મ વિગેરે તાનું કરેલું જોયું. તે ઉપરથી તેમણે સર્વ હજીમોને લેગા કરીને પૂછ્યું કે—“આનું નખકર્મ વિગેરે કોણે કર્યું છે ?” તે માંતા એક હજીમે કહ્યું કે—“અમુક વણિકની સ્ત્રીની દાસીના કહેવાથી મેં આનું નખકર્મ વિગેરે કરાવેલું કર્યું છે.” તે સાંભળીને કોટવાળે તે દાસીને બોલાવીને પૂછ્યું. તેણીએ પહેલાં તો હા કહી નહીં, પણ પછી તેણીને ખુબ માર માર્યો ત્યારે જેવું બન્યું હતું તેવું સર્વ તોણીએ કહી આપ્યું. અહીં કોટવાળની વૈનયિકી બુદ્ધિ જાણવી.

૧૫ મું વલ્લ, અંબ અને વૃક્ષ પરથી પડવું તેનું દષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે.

કોઈ એક અદ્યત્તપુરુષ પુરૂષ હતો. તે જે જે કાર્ય કરતો તે તે સર્વ તેને આ-

૧ જેણે પુણ્ય નથી કર્યું તેવો.

૫૨

તેના ધર્મ પ્રકાશ.

પત્તિને મારે જ થતું હતું. એકદા તેણે પોતાના મિત્ર પાસેથી જો બગદ માગી લઈને ખેતર એકાદ, અને ત્રીજા કિલ્લે સાયંકાળે તે બગદને પાછા લાવીને મિત્રના વાડામાં મૂક્યા. તે વખતે મિત્ર લોજન કરતો હતો; તેથી તેની પાસે ગયો નહીં. માત્ર તે મિત્ર તે બગદને પોતાની દૃષ્ટિથી જોયા હતા. તેથી તે અદૃતપુણ્ય પોતાને ધર ગયો. પછી તે બગદો વાડામાંથી નીકળીને ગ્રામ બહાર ગયા. ત્યાંથી તેને શ્વારા લઈ ગયા. બગદના ઘણીએ બગદને વાડામાં જોયા નહીં, તેથી તેણે તે ગિચારા અદૃતપુણ્ય પાસે પોતાના બગદ માગ્યા. પણ તે ક્યાંથી આવી શકે? ત્યારે બગદનો સ્વામી તેને રાજદ્વારમાં લઈ આવ્યો. માર્ગે જતાં અથ્થ પર આરઠ થયેલા કોઈ પુરુષ તેની સન્મુખ આવતો હતો. તે પુરુષને અથ્થે પાટી નાંખ્યો. પછી તે અથ્થ નામી જતો હતો, તે વખતે ઘોરાવાળે કહ્યું કે-“ આ અથ્થને લાકડીપટ મારો. ” તે સાંભળીને પેલા અદૃતપુણ્યે તે અથ્થને મર્મસ્થાનમાં લાકડીના પ્રહાર કર્યો, તેથી તે મૃત્યુ પામ્યો. તે જોઈને તે પુરુષે પણ તે વશકને પકડ્યો. તે ત્રણે જણુ નેટલામાં નગરની સમીપે આવ્યા, તેટલામાં નગરના દ્વાર અંધ થયેલા હોવાથી તેઓ નગરની બહારજ રહ્યા. ત્યાં બીજા ઘણાં નરો સુતેલા હતા. તે વખતે તે અદૃતપુણ્યે વિચાર્યું કે-“ આ આપત્તિરૂપી સમુદ્રથી મારો નિસ્તાર થવાનો નથી; મારે હું ગળામાં ફાંસિ નાંખી આ વૃક્ષપર લટકીને મરી જાઉં. ” એમ વિચારીને તેણે તે પ્રમાણે કરવા માંડ્યું. છર્ણુ વચ્ચના કકડાવડે તેણે ગળામાં ફાંસિ નાંખ્યો. તે છર્ણુ વચ્ચ અત્યંત ઝીણું હોવાથી તરત જ તુટી ગયું. તેથી તે બિચારો તે વૃક્ષની નીચે મુનેલા નટના સ્વામી ઉપર પડ્યો. તે નટના સ્વામીના ગળાના પ્રદેશ ઉપર તેનો સર્વ ભાર આવવાથી તે મૃત્યુ પામ્યો. તેથી તે નરોએ પણ તેને પકડ્યો.

પ્રાતાશાળે સર્વે રાજદ્વારમાં ગયા. પ્રથમ ફરીયાદી ત્રણે જણુએ પોતપોતાને વૃત્તાંત કહ્યો. તે સાંભળીને અમાત્ય રાજકુમારે તે અદૃતપુણ્યને પૂછ્યું, ત્યારે તે ક્ષીનતા ભરેલા મુખે બધી હરીકત સવિસ્તર કહીને યોડ્યો કે-“ હે દેવ ! તેઓ જે કહે છે, તે સર્વ સત્ય છે. ” તે સાંભળીને તે અમાત્યરાજકુમારને તેના પર દયા આવી. તેથી પહેલા ફરિયાદીને કહ્યું કે-“ આ તારા બગદ પાછા આપશે, પરંતુ તે તારા નેત્રોને ઉખેડશે. જે વખતે તે તારા નેત્રોવડે બગદને જોયા, તે જ વખતે આ તારા બગદના દેવારહિત થઈ ગયો છે. બે કલાક તે તારા નેત્રોવડે બગદને ન જોયા હોત તો આ પોતાને ધર ગયો જ ન હોત. કેમકે જે માણસ જેને જે વસ્તુ આપવા આવ્યો હોય તે માણસ તેને નિવેદન કર્યા વિના આપવાની વસ્તુ એમની એમ મૂંઝીને પોતાને ધર લય જ નહીં. ” આવો ઇનસાફ સાંભળીને તેણે રસ્તો પક-

૧ રાજકુમારજ અમાત્યપણાતું કામ કરનાર હતા.

મારું તેત્રીશમું વર્ષ.

૫૩

હો. પછી અમાર્યે અધ્વના સ્વામીને કહ્યું કે-“ આ માણસ તને અધ્વ આપશે, પરંતુ તારી જિન્હડા તે કાપશે. કેમકે જ્યારે તારી જિન્હડાએ કહ્યું કે આ ‘અધ્વને લાકડીવડે માર ?’ ત્યારે જ તેણે લાકડીવડી અધ્વને માર્યો છે, નહીં તો આ મારત નહીં. વળી જો લાકડીવડે મારનાર આ માણસનો દંડ થાય, તો તારી જિન્હડાનો દંડ કેમ ન થાય ? ” આ પ્રમાણેનો ધનસાદ સાંભળીને તે પણ રસ્તે પડ્યો. પછી રાજ-કુમારે નંદોને કહ્યું કે-“ આની પાસે ધાંડ પણ નથી, તેથી તમને શું અપાવીએ ? પરંતુ તેને એટલી શિક્ષા તો કરી શકીએ કે આ માણસ વૃક્ષની નીચે મૃત્યુ પામેલા નટની જેમ મુએ અને તમારામાંથી કોઈ પણ નટ આની જ જેમ ગળામાં ફાંસો નાંખી ઝાડ ઉપર લટકીને પોતાના શરીરને આની ઉપર પડતું મૂકે. ” આ ધનસાદ સાંભળીને તે પ્રમાણે કરવાને અશક્ત એવા નંદોએ પણ તેને છોડી દીધો. અહીં કુમાર અમાર્યની વૈનયિકી બુદ્ધિ બાણવી.

વૈનયિકી બુદ્ધિ પરના દષ્ટાંતો સંપૂર્ણ.

મારું તેત્રીશમું વર્ષ.

મને બત્રીશ વર્ષ પૂરા થયાં, એ કાળ એવી રીતે ગયો કે જેની અંદર મારી અવ-સ્થાના પ્રમાણમાં જે કંઈ પણ કર્તવ્ય મારાથી થાય તે કરવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો છે. કાળનું સ્વરૂપ વિચિત્ર છે. અતીત કાળ અનંતો ગયો, તેમાં દર સમયે સમયે વધારો થયેજ જવાનો તો પણ તે અનંતજ રહેવાનો. કાળની આદિ કોઈ જોઈ શક્યું નથી, તેથી તેને અનાદિ ગણેલો છે. અનાગત કાળ પણ અનંતો છે, તેમાંથી પ્રતિસમયે સમયે ઘટાડો થાય છે તો પણ તે અનંતજ રહેવાનો. ફક્ત વર્તમાન કાળનો એક સમયજ વર્તમાન તરીકે રહેવાનો. એક સમય બીજા સમય પછી અતીત કાળની ગણતરીમાં આવે છે. તે ગયો તે ગયોજ-ફરી તે હાથમાં આવતો નથી. તેથી વર્તમાન કાળનોજ સદુપયોગ કરી દેવાનું જાની મહારાજાઓનું કથન છે. એ તત્ત્વ ધ્યાનમાં રાખી વર્તમાન કાળનો જે અવસર મને પ્રાપ્ત થાય છે, તેનો સદુપયોગ કરવાને હું બત્રીશ વર્ષથી યથાશક્તિ પ્રવૃત્તિ કરું છું. જેઓ વર્તમાન કાળનો સદુપયોગ કરે છે તેઓજ સ્વપર ઉન્નતિ સાધી શકે છે.

આ ચૈત્ર માસમાં શાશ્વતી ઓળી-આંખીલતપની આવે છે. તે નિમિત્તે પવિત્ર પરમ કલાણુકારી નવપદ આરાધન કરવાનો મહિમા છે. ચૈત્ર પુનમને દીવસે પવિત્ર સંતુલ્ય તીર્થની યાત્રાનો પણ ઘણો મહિમા છે. ચરમ તીર્થકર ભગવંત મહાવીર-સ્વામી જેના શાસનમાં આપણે વસીએ છીએ તેમના જન્મ કલાણુકનો દિવસ આ

જેન જાતે માનસ.

માનસી શુદ્ધ ૧૩ નો છે. આના પરિવર જાતામાં માટે જન્મ છે તે માટે હું પોતાને લાભચામી માનું છું.

લગવંત કપલદેવ, શાંતિનાથ, કૃશ્ણનાથ અને અરતાથ લગવંતને વંદન કરી આ તેત્રીશમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરું છું. સર્વ તીર્થંકર લગવંતની આત્મિક અદ્વિમાં કે બળમાં કંઈ તફાવત હોતો નથી, પણ દૈનિક-માનુષિક અદ્વિમાં ન્યૂનાધિકપણ હોય છે. લગવંત કપલદેવ આ કાળમાં આદિ તીર્થંકર થયા છે. તેઓની ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યાઈ નો મહિમા જેટલો વર્ણવીએ તેટલો યોગ્ય છે. તેઓ પોતાના આત્માનો ઉદાર કરી ગયા, એટલુંજ નહિ પણ પશ્ચાત્ જન્મજીવોના ઉદારને માટે શુદ્ધ ધર્મનું બીજ રોપી ગયા કે જેના આરાધનથી અનંતા જીવો પોતાના આત્માનો ઉદાર કરી સોક્ષ્મ મેળવે છે. તેઓના વંશમાં અસંખ્ય મનુષ્યો શુદ્ધધર્મનું આરાધન કરી આત્માનો ઉદાર કરી કૃતકૃત્ય થઈ ગયા છે. લગવંત શાંતિનાથ, કૃશ્ણનાથ અને અરતાથ એ ત્રણ તીર્થંકર એ પદવીના ધારક હતા, કેમકે તેઓ સકલવર્તિ પણ હતા. આ આદે તીર્થંકર લગવંત આ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનથી આવીને પોતાની માતાની કુક્રીમાં ઉત્પન્ન થયા હતા. સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવોનું આયુષ્ય તેત્રીશ સાગરોપમનું હોય છે. તેમાં ઉત્પન્ન થનારા દેવો એકાવતારી હોય છે. આર ગતિમ્ દેવગતિ ઉત્તમ ગણાય છે. તેમાં પણ અનુત્તર વિમાનના દેવો ઉત્તમ ગણાય છે. માંય અનુત્તર વિમાનમાં સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનવાસી દેવો નિયમા એકાવતારી હોય છે. અને તેમનું આયુષ્ય નિયમા તેત્રીશ સાગરોપમનું હોય છે. ગાકીતા આર વિમાનના આયુષ્યમાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટની તારતમ્યતા છે. આ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન ઉપરાંત દેવોને વસવાતું બીજું સ્થાન નથી. જીવોના આયુષ્યમાં ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ સાગરોપમ કરતાં વધતું આયુષ્ય કોઈનું હોતુંજ નથી. આગામી લવ માટે બાંધેલ તેત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા જીવોને ઉત્પન્ન થવાના સ્થાન એ છે. સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન અસાતમી નહીં. સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનવાસી દેવો નિયમા સમકિતી હોય છે. એટલે જેઓ ને સમકિત દરમિયાન નથી એવા જીવો ત્યાં ઉત્પન્ન થવાનો સંભાવના ધરાવતા નથી. સાતમી નહીં ઉત્પન્ન થનારા જીવો મિથ્યાત્વી હોય છે. સમકિતી જીવ ત્રીજી નહીં કરતાં ઉપરની નહીંમાં જઈ શકે નહીં. અપ્રમત્ત શુણકાણાથી ઉપલા શુણકાણે વર્તતું મુનિમહાત્માઓ જેઓ ઉપશમ શ્રેણી માંડીને અગીઆરમા શુણકાણા મુખે પહોંચી સત્તામાં રહેલા ચોકનીય કર્મને ઉપશમાવી શુદ્ધ આત્મધ્યાનમાં રમણ કરતા હોય છે, તેઓનું આયુષ્ય જે ત્યાં પૂર્ણ થાય છે તો તેઓ સાતાવેદની કર્મો બંધ કરીને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ નિર્મળ અવધિ જ્ઞાનવાળા હોય છે અને તેના થોડે વિચરતા એવા તીર્થંકર મહારાજનાં મનના પ્રણામને

મત્તે લેવેલું નથી.

૫૫

આ રહ્યા રહ્યા બધામાં જાણવાનું હોય છે. તેનો હુકમ શરૂમાં પાલન રહે છે, અને શુદ્ધ દ્રવ્યોત્પાદન-તરવરનાના ચિંતાવનમાં પેતાનો કાળ વ્યતીત કરે છે. આ સર્વશક્તિ વિમાનવાની જેનો સોસનગરે પાંડિત્યના વિમાનરૂપ તે સ્થળમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એવી તેમને ઉપમા અપાય છે. જે શરૂમાં તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે તે એવી તો કમણીક અને સુંદર હોય છે કે જેનું વર્ણન શાસ્ત્રમાંથી ખાસ સાંભળવા જેવું છે. તે સ્થળ ઉપર ચંદ્રરેખા હોય છે. તેના ઉપર મોતીનાં ઝુમખાં હોય છે. તે સઘળાં વાયુના થોળે અફળાય છે, તેથી તેની અંદરથી સમરાગણી નાટક પ્રગટ થાય છે. આ સર્વ કુદરતી હોય છે. ત્યાં તેઓ સાતાવેદની કર્મના ઉદયના પ્રતાપે શાંતિમાં રહે છે.

સાતાની નરકે ઘાટા રૂપરિણામવાળા મહુચ અને જળચર જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. ચક્રવર્તિપણી ઋદ્ધિ લોગવતાં જ કાળ કરે તો તે નિયમા સાતાની નરકે ઉત્પન્ન થાય છે. તે એ ચક્રવર્તિપણું છોડી ચારિત્ર અંગીકાર કરી કર્મ આરાધન કરતાં કેવળજાન ઉત્પન્ન કરે તો મોક્ષે બંધ, નહિ તો દેવગતિમાં બંધ છે. જળચર જીવોમાં સાતાની નરકે જનારા તંદુલીઆમરૂઠનું દ્રવ્યોત્પન્ન પ્રસિદ્ધ છે. નરકની અંદર અસાતાવેદની કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલા જીવોને મહાન દુઃખ લોગવતું પડે છે. જેનું વર્ણન શાસ્ત્રકારોએ કરેલું આપણે સાંભળીએ છીએ. તે સાંભળતાં બધા જીવની આંખમાંથી કોમળ હૃદયને કીધે અશ્રુ નિકળી બંધ છે.

જગતની અંદર દરેક જીવ સુખને ઇચ્છે છે, સુખનું કારણ સાતાવેદની કર્મના ઉદય છે. દુઃખને કોઈ ઇચ્છતું નથી, છતાં અસાતાવેદની કર્મના ઉદયને કીધે દુઃખ જોગવતું પડે છે. એ સાતા અસાતારૂપ વેદની કર્મને બાંધનાર જીવ છે, અને તેજ તેનો હોશિયા છે. જ્યારે આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ છે ત્યારે સાતા અસાતા વેદની કર્મ બંધનના કારણે માહારા વાંચકોના લક્ષ ઉપર લાવવાની મને આવશ્યકતા લાગે છે. મારા વાંચકો અસાતાવેદની કર્મબંધનના કારણે બહારી, તે ન બંધાય તેવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરે એવી મને ઇચ્છા થાય એ સ્વાભાવિક છે. કેમકે સંસારમાં સાતાવેદની કર્મના ઉદયવાળા જીવો મોક્ષને પામે છે, તેઓ વિશેષ પ્રકારે સ્વઉત્તરિ સાધી શકે છે. મોક્ષ યોગવાળી જ્ઞાનાવાળા સાધુ માહારાઓ સાતા અસાતા બંનેના કષય માટે ઉચ્ચવાનું હોય છે. કેમકે તે બંનેનું બંધન છુટ્ટા સિવાય સિદ્ધિદાન પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. એ સ્થિતિ ઘણા ઉંચા પ્રકારની છે. સામાન્યવર્ગ જેઓ એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય છે તેમને સાતાવેદની કર્મના ઉદયવશગમાં કર્મ આરાધન જેટલું સારી રીતે થઈ શકે છે તેટલું અસાતાના ઉદય વખતે થઈ શકતું નથી એ સ્વાભાવિક છે.

આકાર પ્રકારના કર્મમાં વેદનીકર્મ શ્રીએ નમોરે આવે છે. તેના સાતા અસાતા એવા છે. લોક છે. કર્મજાનના કારણે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ છે. આકાર પાપસ્થાનકોના સેવનથી, શીજનું ખંડન કરવાથી, બીજાઓને હાનિવાથી, મિથ્યાત્વનું સેવન કરવાથી અને તે સેવનાનો ઉપદેશ આપવાથી તથા તેનું અનુભવન કરવાથી, કુઠાં તોડાં તથા કુઠાંમાપવડે વેપાર કરવાથી, કુકર્મનીવાતો કરવાથી અને તેનું સેવન કરવાથી, ઉત્તમ વસ્તુ ખતાવી હુલ્લથી વસ્તુ આપવાથી તથા ભોગસેજ કરીને વેચવાથી, માથા કપટ કરવાથી, ખોટી સાક્ષી પૂરવાથી, ખોટા લેખ લખવાથી, હનેશા આત્મશૈલ્પ્યાન સેવવાથી-વ્યયનોતું સેવન કરવાથી, અતિ વિષયી, મહા આરંભી, વ્રત લઈને લાંગતાર, અલક્ષ્યનું લક્ષણ કરનાર, સગી લોજન કરનાર, ગુણીની નિંદા કરનાર ક્રિયાદિ પાપાચરણ સેવનાર જીવો અસાતા વેદનીકર્મ જાણે છે, અને તેના વિષાક તેને દુઃખરૂપે લોગવવાં પડે છે. જે વખતે અસાતાનો ઉદય થાય છે તે વખતે અજ્ઞાનના બળે પોતાને પડતા દુઃખથી પોતાને દુઃખી માની તેનાથી છુટવાને અને તેટલા પ્રયાસ કરે છે, પણ જ્યાંસુધી જાણેદું કર્મ લોગવાઈ જાય નહીં, અથવા તપથી નિર્જરી જાય નહિ ત્યાંસુધી તેનો વિષાકઉદય અવત્ય લોગવવો જ પડે છે. જાંધ સમયે ચેતવાનું છે, ઉદય આવ્યા બાદ સંતાપ કરવાથી કંઈ વળતું નથી. આ વાત વાંચકવર્ગે લક્ષમાં રાખી જેમ અને તેમ અસાતાવેદની કર્મના અંધનના સ્થાનકોનું આહુ સેવન થાય તેની રીતનું પોતાનું વર્તન રાખવું એ તેમની પોતાની ખાસ ફરજ છે.

અસાતાવેદની કર્મજાનના જે કારણો ઉપર અસાતા છે, તેના પ્રતિપક્ષી કારણો સાતાવેદની કર્મજાનના છે. તેમ જ શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ અને ધર્મનું આરાધન કરવાથી, તેમને વંદન, પૂજન અને તેમના ગુણાનુવાદ કરવાથી, શુદ્ધસ્થના સામાન્ય અને વિશેષ ધર્મ સમજી તદનુસાર વર્તન રાખવાથી સાતાવેદની કર્મનો જાંધ પડે છે. શરીર નીચેની રહેવું, સુલભ રીતે દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થવી, કુટુંબના માણસોની અત્યુજાતા, સંસારની અંદર ઇચ્છત આબરૂ, રાજ્યદરબારમાં માનપ્રસાદિ આદ્યકૃતિથી જેને સુખ માનવામાં આવે છે, તે બધાં સાતાવેદની કર્મના ઉદયવિષાકના લક્ષણ છે.

આ કારણોનો વિચાર કરી જીવોએ પોતાના જીવન-વર્તનની લાઈન મુકત કરવાની છે. લાવી સુખ દુઃખનો આધાર તેના વર્તમાન કાળના વિચાર અને વર્તન ઉપર છે. લાવિશ્યમાં સુખ કે દુઃખના પંદમાં સપડાવું એ ઘણા લાગે તેમ પોતાના જ હાથમાં છે, વર્તમાન સમયમાં જ તેણે સદસદનો વિચાર કરવાનો છે. જેને પોતાની લાવી ઉત્તતિ કરવી હોય તેણે અસદ વિચાર અને આચારનો ત્યાગ કરવાનો હઠ સંકલ્પ કરવો જોઈએ, પ્રસંગે પ્રાપ્ત થતાં તેનું સેવન પોતાનાથી દૂર

‘મહાર’ તેનીશબ્દ વર્તે,

૫૬

આપ તેના માટે પોતાના આત્માને ખાસ બળીએ કરવા બેઠાએ. જે સોકલ્યવ્યકારના અશુદ્ધ પ્રવાહમાં કારમની ખાતર કે ખોટી મોટાઈ યા માની લીધેલી ઇજ્જત-આખરની ખાતર અશુદ્ધ આચાર અને વિચારનો ભાગ ન કર્યો ને એક વખત તેમાં ફસાયા તો પછી અસાતાવેદની કર્મબંધનના પંજમાં ત્રપડાયા સિવાય રહેવાવાતું નથી. અને તેના વિષાકના ઉદય પ્રસંગે હુઝમના ટુંગરો તેની પાસે ખડા થઈ જવાના. અહિં મનુષ્યજીવનની મહત્વતાની એક અગત્યની વાત વાંચકવર્ગના ધ્યાન ઉપર લાવવી જરૂરની લાગે છે, સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવોને સાતાવેદની કર્મનો ઉદય ઘણો છે, તો પણ તેઓને વિરતિનો ઉદય નથી. તેમના સ્થાનથી સિદ્ધસ્થાન ઘણું નજીક છે, તો પણ ત્યાંથી સ્થળીને તેમને મનુષ્યગતિમાં જ ઉત્પન્ન થવું પડે છે. તેઓ પરભાર્યા ત્યાંથી સિદ્ધક્ષેત્રમાં જઈ શકતા નથી. તેમનામાં તેટલું વિચરે નથી. તે વિચરે મનુષ્યમાં જ છે. આર પ્રકારના કર્મથી રહી ન થઈ નિર્મળ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી પંચમગતિ જે સિદ્ધસ્થાન તેને પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ મનુષ્યગતિવાળા જ ધરાવે છે. તેથી તે અપેક્ષાએ દેવો પોતાના કરતાં મનુષ્યગતિને ઉત્તમ માને છે. દેવો અવિરતિવાળા છે તેથી વિરતિવાળાને દેવો તો શું પણ ઇંદ્ર સરખા પણ પ્રભુભ કરે છે. શુદ્ધ ચારિત્રનું મહત્વ કેટલું છે ? શુદ્ધ ચારિત્રસિવાય વોશ નથી.

લગવંત મહાવીરસ્વામીને વંદન કરવા જતાર દશાશ્વિભદ્ર રાજ અને ઇંદ્રનો પ્રમંથ આ સંમંથે પ્રસિદ્ધ છે. દશાશ્વિભદ્ર રાજને લગવંત મહાવીરસ્વામીને પોતાની રામચક્રદિ સહિત વંદન કરવા જતાં ગર્વે ઉત્પન્ન થયો કે મારા જેવી ઋદ્ધિ સહિત વંદન કરવાને હજીયુધી કોઈ ગયું નથી. ઇંદ્ર મહારાજ આ અભિપ્રાય જાણીને પોતાની વૈકિયલબ્ધિના થોળે એટલી બાધી ઉત્તમ ઋદ્ધિ સહિત લગવંતને વંદન કરવા આવ્યા કે તે બેઠાને રાજનો મોહ ગળી ગયો, અને તેણે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું. ઇંદ્રે તેમને વંદન કર્યું, કેમકે ચારિત્ર અંગીકાર કરવાની તેનામાં શક્તિ નહોતી.

આવા હર્ષલ મનુષ્યમને જે કેવળ વિષય અને કષાયની અંદર પૂર્ણ કરવામાં આવે તો તેનું ભાવિ પરિણામ કેવું આવે તેનો દરેકે વિચાર કરવાનો છે.

વેદની કર્મની પહેલાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મ અને દર્શનાવરણીય કર્મ એ બે પ્રકૃતિઓ છે. તે બન્ને કર્મના આવરણથી જીવો પોતાનું કર્તવ્ય ભૂલી બળ છે, તેથી તેમણે એ બે કર્મના આવરણ અપાવવાને માટે ખાસ ઉદ્યોગ કરવાનો છે. દર્શનાવરણી કર્મબંધનના કારણે અને જ્ઞાનાવરણી કર્મબંધનના કારણે બહુ નીકટ નીકટ છે, તેથી દરેક જીવની એ દરજ્જા છે કે તેણે પોતાના જ્ઞાનાવરણી કર્મ અપાવવાને ઉદ્યોગ કરવો બેઠાએ. જ્ઞાનાચાર અને દર્શનાચારનું સેવન કરવાથી તે કર્મ જોઈ થાય છે. તેમનું સેવન કરવાના કાર્યમાં હું વાંચકવર્ગને મદદગાર થાઉં એ મારા ઉપા-

૫૮

જૈનધર્મ પ્રકાશ.

દેહનો આશય છે. આ વર્ષમાં તે કાર્ય કરવાને હું વિશેષ શક્તિવાન થાઉં તેવા પ્રકારનો ઉદ્દેશ કરવાને મારા પોષકો યૌગ્ય પ્રયાત્ન કરશે એવો મને ખાસ ભરૂંસો છે.

નંદલાલ લલુભાઈ.

હિતશિક્ષાના રાસનું રહસ્ય.

(અનુસંધાન ૫૪૨૧ થી)

શ્રાવક પ્રભાત સમયે કેવી રીતે જાગૃત્તે સંબંધીની હકીકત કહેતાં તેના પ્રશ્નમાં કત્તા કહે છે કે-રાત્રે શ્રાવકને કાંઈ પ્રશ્નગે કોઇનું કામ પડે તો તેને મધુર અને ધીમે સ્વરે જગાડે. તાણીને-ઉંચે સ્વરે ન બોલે. જોખારો કે હુંકારો પણ ન કરે. એનું કારણ શું ? એમ પ્રશ્નિયતાં તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-પ્રભાતમાં વહેલા ઉંચે સ્વરે બોલવાથી તે શબ્દ સાંભળીને નજીકમાં રહેતારા અનેક પ્રકારના આરંભ કરનારા સ્ત્રી પુરૂષો ભગી બધ અને તે પોતાને ધધે વળગી બધ તો તેને વહેલા જગાડવાનો કારણિક ઉંચે સ્વરે બોલનાર થાય. તેના સ્વરથી કોઈ દગવા બેસે, કોઈ ખાંડવા બેસે, કોઈ સંધવાનું શરૂ કરે, કોઈ પાણી ભરવા બધ, આપારી વ્યાપારમાં પ્રવર્તે, પંથી માર્ગે પડે, ઘોળી ઘોવા બધ, ખેતી કરનાર હળ વિગેરે લઇને ખેતરે બધ, હાહાર, સોનાર, કંદોઈ, ભાડબુંલ ચુલ મળગાયે. ઇત્યાદિ અનેક આરંભના કાર્યોની વહેલી શરૂઆત થાય, માટે ત્યાંસુધી રાત્રિ હોય ત્યાંસુધી શ્રાવકે બહુ જ ધીમે સ્વરે બોલવું, કોઈને જગાડવા હોય તો ધીમા સ્વરે જગાડવા, પ્રતિક્રમણિક ધર્મક્રિયા પણ ધીમે સ્વરે કરવી. ચાર ઘડી રાત્રિ હોય ત્યારે અથવા પાછલા પહોરે ભગવું અને જ્ઞાન, ધ્યાન, જાપ, સ્મરણ તેમજ આવશ્યકાદિ કરવું. જે માણસ દિવસ ઉગતા સુધી અથોર નિદ્રામાં સુઈ રહે છે, ઉંઘ્યા કરે છે અથવા આંગોટયા કરે છે તેના બંને ભવ સીબધ છે અને ધર્મ, અર્થ ને કામ એ ત્રણે વર્ગ યથાર્થ સધાતા નથી તેથી અવશ્ય વહેલા ઉઠવું.

શ્રાવક અથવા ઉત્તમ પુરૂષો તો રાત્રિએ નિદ્રા બહુ અલ્પ જ લે છે, એટલે તેઓ ખરી રીતે જાગૃત જ કહેવાય છે. તેમને જાગૃત રહેવાના કારણો શું શું છે ? તેને માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—

જન્મદુઃખં જરાદુઃખં, મૃત્યુદુઃખં પુનઃ પુનઃ ।

સંસારસાગરે દુઃખં તસ્માજ્ઞાગૃત જાગૃત ॥ ૧ ॥

માતા નાસ્તિ પિતા નાસ્તિ, નાસ્તિ જ્ઞાતા સહોદરઃ ।

કિલ્લિયના પંચમું ૨૦૨૫.

૧૬

અર્થે જાણિત મૃદં નાણિત, તસ્માજ્જાગૃત જાગૃત ॥ ૨ ॥

આશા હિ લોકાન્ વચ્નાતિ, કર્તવ્યં વહુર્ચિતવા ।

જાગૃતઃકર્મ ન જાનાતિ, તસ્માજ્જાગૃત જાગૃત ॥ ૩ ॥

કામ ક્રોધસ્તથા લોભો, દેવે વિઘ્નિતિ તસ્કરાઃ

જ્ઞાનસ્વદ્ગમદારેણ, તસ્માજ્જાગૃત જાગૃત ॥ ૪ ॥

“આ સંસારમાં વારંવાર જન્મતું હુઃખ છે, જરાવસ્થાતું હુઃખ છે અને મૃત્યુ-
તું હુઃખ છે, એકંદરે રીતે વિચારતાં આ સંસારસમુદ્રમાં હુઃખરૂપી જળ જ ભરેલું
છે તેથી જળ જળ અથવા જળતો રહે, જળતો રહે. ૧ ”

“ આ સંસારમાં તું જેને સ્થિર માને છે તે બધા નાશવંત છે, કોઈપણ
કાચમ રહેનાર નથી. માતા નાશવંત છે, પિતા નાશવંત છે, બાઈ કે કુટુંબીઓ
તમામ નાશવંત છે, દ્રવ્ય નાશવંત છે અને ઘર-પણ નાશવંત છે તેથી જળ જળ
જળતો રહે, જળતો રહે. ”

“ આ પ્રાણીને બહુ પ્રકારના સંકટપ વિકટપો કરાવીને આશા કર્મવટે ગ્રંધાવે
છે-કર્મબંધ કરાવે છે. પરંતુ તેવી મોટી મોટી-પૂરી ન થાય તેવી આશાઓ ગાંધતી
વખતે આગુધ્યના ક્ષયને તો ધ્યાનમાં જ લેતો નથી-તેની ઉપર લક્ષ પણ અપાતું
નથી માટે જળ, જળ, ” ૩ ”

“ આ શરીરની અંદર કામ, ક્રોધ અને લોભ વિગેરે ચોર-તારૂં આત્મિક
ધન હુંડી જનારા નિવાસ કરીને રહેલા છે. તેને જ્ઞાનરૂપ ખડ્ગના પ્રહારવડે હણી
નાખવા યોગ્ય છે, તેથી તું જળતો રહે, જળતો રહે. ઘરમાં ચોર ભરાયા હોય છતાં
જે ઘરવાળો સુઈ રહે-ઉંઘી જાય તેની રૂંદ શા થાય છે તે વિચારી જો. ૪ ”

કહ્યું છે કે—

રાતિ ગભાવી સોવતે, દિવસ ગભાયા ખાય;
હીરા જેસા મનુષ્યભય, કૌલી ખડકે જાય.
કામ ક્રોધ તૃષ્ણા ઘણી, કંધસ ઝાઝો આહાર;
માન ઘણું નિદ્રા ખહુ, દુર્ગતિ જલણહાર.
નિદ્રા આળસ પરહરી, કરજે તત્ત્વવિચાર;
શુભ ધ્યાને મન રાખજે, શ્રાવક તૃષ્ણ આચાર.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પ્રભાતે વહેલા ઉઠવું. ઉઠતી વખત નાસિકા તરફ
ધ્યાન આપવું. નાસિકાના બે વિવર પૈકી જેમાંથી વાયુ વહેતો હોય તે બાજુનો
ખજ જમીનપર પડેલો મૂકવો. આ સ્વરાદ્યનો વિષય છે પરંતુ આસ ઉપયોગી છે.

નવકાર મંત્રના,

અહીં તે મંત્રથી વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો નથી. તેના ખર્ચે સ્વરોદયજ્ઞાન વિગેરે વિષુ.

શ્રવ્યાથી મીચે ઉતરી શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી પવિત્ર સ્થળે પૂર્વ કે ઉત્તર દિશાની દ્વારે બેસે, અને ઘરના કાનમાં ચિત્ત ન આપતાં નમસ્કાર. મંત્રાદિકનો જાપ કરે. તેમાં પણ ચિત્તને સ્થિર રાખવા માટે નંદાવર્ત, કમળગંધ, શંખાવર્ત ઇત્યાદિ પ્રકારે અથવા અંશુળીના અગ્રભાગવડે નવકાર ગણુવા. આ નંદાવર્તીદિ પ્રકાર અન્ય શાસ્ત્રથી અથવા શુદ્ધગમથી બાબુવા.

નવકાર મંત્રની અંદર પંચ પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. કર્તા કહે છે કે-આ નવકાર મંત્ર પરમ મંત્ર છે, તેના સમાન અન્ય કોઈ મંત્ર નથી અને પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર કરવા સમાન અન્ય કોઈ વિશેષ પુણ્યગંધનું કારણ નથી. નવકાર મંત્રનું ધ્યાન કરવાથી મન નિર્મળ થાય છે અને મુક્તિનો માર્ગ તેને સ્પષ્ટ થાય છે. તેની અંદર પ્રથમ પરમ ઉપકારી અરિહંતને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે, પછી સાદિ અનાદિ સિદ્ધને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે, પછી છત્રીશ શુશુપુત્ર આચાર્યને, રપ શુશુ પુત્ર ઉપાધ્યાયને અને સર્વ સાધુને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. અહીં સર્વ શબ્દ અધિષ્ઠાતાની, મનપર્થવજ્ઞાની, કેવળજ્ઞાની, ચૈત્ત્ય પુર્વી, અનેક પ્રકારની લબ્ધિવાળા, મહા તપસ્વી, આહારક અને વૈકલ્ય શરીર કરવાની શક્તિવાળા વિગેરે સર્વ પ્રકારના મુનિઓનો સમાવેશ કરવા માટે મૂકવામાં આવેલો છે. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, સ્થવિર, ગણાવરજેઠક વિગેરે પદવીધારી મુનિઓનો પણ તેની અંદર સમાવેશ થતો શકે છે. મુનિપદ ઘણું વિશાળ છે. તેની અંદર એકાવર્તારી વિગેરે અસ્પર્શસારી અનેક ઉત્તમ જીવોનો સમાવેશ છે. આ પંચ પરમેષ્ઠિનો જાપ નવકારવાળી વિના હાથ કરે તેને ઘણું ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. શંખની, પરવાળાની અથવા રતાંજળી (રક્તચંદન)ની નવકારવાળી વડે જાપ કરવાથી હજારગણું ફળ કળું છે, સફટિકની નવકારવાળીથી દશ હજારગણું ફળ કળું છે, મોતીની નવકારવાળીથી લાખગણું ફળ કળું છે, ચંદન (સુખાડ)ની નવકારવાળીથી કોડગણું ફળ કળું છે, સોનાની નવકારવાળીથી દશકોડ ગણું ફળ કળું છે, કમળગંધે નવકાર ગણુવાથી કોડકોડગણું ફળ કળું છે, રૂક્ષની નવકારવાળીથી અસંખ્યગણું ફળ કળું છે. ૧ પત્રજીવાની નવકારવાળીથી અતંત ગણું ફળ કળું છે અને સૂત્રની નવકારવાળીથી પૂર્ણ ફળની પ્રાપ્તિ થકી છે.

આ પ્રમાણે નવકારવાળીની પૃથક્ પૃથક્ જાતિને અંગે ફળમાં તરત્તરતા થકી

૧ આ વસ્તુ સમજવામાં આવતી નથી. જાણુનાર લખી મોકલશે તો પ્રગટ કરું

ચિત્તચિન્તાના માર્ગનું નામ

૬૨

હે તે બ્રાહ્મ નિમિત્તરૂપ સમજાવી. બાકી અતંત્રજ્ઞ, જ્ઞાની દૃષ્ટિ વડેજ સમજી શકાય તેવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ જેમ ભાવની નિર્મળતા, ચિત્તની એકાગ્રતા, પરમેષ્ઠિના ગુણોનું ચિંતનન વિશેષ, તેમ તેમ તેના જ્ઞાનમાં પણ વિશેષતા સમજાવી. બ્રાહ્મ નિમિત્તરૂપ નવકારવાણીમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણિત જ્ઞાની ભાવવિરહિત પણે અથવા ભાવની મંદતા હોય તો ભજના બહુની, પરંતુ ભાવની વિશુદ્ધિએ તો જ્ઞાનનો નિરધાર સમજવો. વળી એમાંથી એક બીજું સહસ્ર સમજવા યોગ્ય છે તે એ છે કે—પ્રથમ ખતાવેલી નવકારવાણીઓ, શંખની, પરવાણાની, રતાંજળીની, સ્ફટિકની, મોતીની, મોતાની, રૂદ્રાક્ષની વિગેરે શ્રીમંતો મેળવી શકે છે ત્યારે તે બધી નવકારવાણીના જ્ઞાન કરતાં સુખડની, પત્રજીવાની અને છેવટે સૂરની નવકારવાણીનું જ્ઞાન વિશેષ કહ્યું છે. એટલા ઉપરથી નવકાર મંત્ર ગણવાના જ્ઞાનનો લાભ શ્રીમંતોજ મેળવી શકે એમ નથી પણ ગરીબ-સામાન્ય સ્થિતિવાળાનો પણ. તેમાં સમાન હક છે, ઉલટો વિશેષ હક છે એમ સૂચવ્યું છે, આ વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે. ધર્મના અધિકારીપણામાં ગરીબ કે શ્રીમંતોના ભેદ નથી, તેમાં તો સૌનો સમાન હક છે. કેટલીક રીતે વિચારતાં શ્રીમંતને અભિમાન, લોભ અને તૃષ્ણા વિગેરે માહા નિમિત્તોની વિશેષતા હોવાથી તેને ધર્મના અધિકારી થવામાં વિનની શ્રેણી વધારે છે. આ વાત શ્રીમંતોએ ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે. અત્યારે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી પણ શ્રીમંતો કરતાં સામાન્ય કે ગરીબ સ્થિતિવાળા સામાયક, પોસહ, પ્રતિકેમજી, દેવ-પૂજા, તપ, જપ, વ્યાખ્યાન શ્રવણ, તીર્થયાત્રા, સુરક્ષિત વિગેરે ધર્મક્રિયા વિશેષ કરતાં દેખાય છે. માત્ર લક્ષ્મીવાન જે કૃપણ ન હોય-લક્ષ્મીપરની મનતા છુટી હોય-વ્યય માર્ગે લક્ષ્મી વાપરવાનો વિવેક પ્રાપ્ત થયો હોય તો લક્ષ્મીના વ્યયવડે ધર્મકાર્યો વિશેષ કરી શકે છે, પરંતુ લક્ષ્મીવાનની એકંદર સંજ્યામાંથી દિલના ઉદાર અને યોગ્યમાર્ગે લક્ષ્મીનો વ્યય કરનારની સંજ્યા કેટલા ટકા લભ્ય છે તે ધ્યાનમાં લેવા લાયક છે. લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ એટલે એક શસ્ત્ર પ્રાપ્ત થયું, તે શસ્ત્ર વડે આત્મધાત પણે ધાય છે અને પરનો તેમજ આત્માનો બચાવ પણ ધાય છે. પણ લક્ષ્મીવંતો દ્રવ્યના શુભાનમાં આવી જઈ અનેક ગરીબોને ઉલટા કચરી નાંખે છે અથવા તો અનેક પ્રકારના પાપારંભમાં, કર્મહાતમાં, પાપવ્યાધારમાં અથવા તો ધંધિયોના વિષયમાં, વ્યભિચારીપણામાં, અનશ્ચ લજ્જાદિ પ્રસંગોમાં દ્રવ્યનો વ્યય કરીને ઉલટા પાપના ભારથી ભારે થઈ દુર્ગતિમાં આડ્યા બન્ય છે. અથવા તો પુકંગ દ્રવ્ય છતાં અત્યંત કૃપણ થઈ પોતાના નજીકના સંજોગોથી દુઃખી સ્થિતિની પણ ઉપેક્ષા કરી પાછળ સંતતિ પણ ન હોવા છતાં દ્રવ્યને તેજુરીમાં કે એકામાં ગોળી નાંખી આયુ પૂર્ણ થયે ખાલી હાથે આડ્યા બન્ય છે. આટલા ઉપરથી શ્રીમંતાં પ્રાપ્ત

પાપાતુ ગણ

ગણીને પાપાતુ' પણ છે એમાં સંશય નથી, પણ તે પુણ્ય પુણ્યાનુગ્રાહી છે કે પાપાતુગ્રાહી છે તે જ વિચારવાનું છે. જે પાપાતુગ્રાહી પુણ્યના કારણથી લક્ષ્મી સંગી હોય છે તે સોજો સત્ત્વ દમ કેવળને પામ્યાદર કરી, દ્રવ્યના વડોદર વડીને કુર્મવિદ્યે આઝો બળ છે અથવા શ્રીમંત ગુરુસ્થ થઈ, અનેક પ્રકારના અન્યાય કરી, ગરીબોને દયાની દ્રવ્ય મેળવીને આઝો બળ છે.

આ હકીકત તો પ્રસંગે કહી હવે નવકારવાળી કઈ આંગળીએ અને કેવી રીતે ગણવી? તે કહે છે કે-જે સુદિતના અર્ધી લગ્ય છવો હોય તે તો અંશુકા ઉપર નવકારવાળી રાખીને તારની વડે ગણે છે. તેને તેવા પ્રકારના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. મધ્યમા વડે ગણે તેને દ્રવ્યાદિકની પ્રાપ્તિ થાય છે, અનામિકા વડે ગણે તેને ઘરમાં શાંતિ થાય છે અને કનિષ્ઠિકા વડે ગણનારના શત્રુ તેની પાશે આવીને નમે છે. આ પ્રકારના ફળની પ્રાપ્તિમાં ખાસ રહસ્ય એ રહેલું છે કે નવકાર જેવા મંત્રની ગણના એટલે નવકારવાળી ગણવી તે એકિંક સુખ માટે ન ગણતાં આત્મિક સુખની પ્રાપ્તિ માટે જ ગણવી. આત્મિક સુખની ત્યાં પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યાં તેની સાથે એકિંક સુખ-ખાદ્ય સુખ તો મળે જ છે-તેની ઇચ્છા જ કરવી પડતી નથી.

હવે નવકાર ગણવાનું ફળ કહે છે. નવકાર મહામંત્રનો એક પ્રથમ અક્ષર 'ન' એટલું પણ જે ગણે-સંભારે તેના સાત સાગરોપમતાં પાપ નાશ પામે, અને આધુ' નમો અરિહંતાણં એટલું પદ જે ગણે તેના પચાસ સાગરોપમ પર્વત હોય વળા પડે તેટલાં દુઃખ અથવા પાપ નાશ પામે અને ઘોરા વખતમાં સોજો પણ બળ. આખો નવકાર મંત્ર જે ગણે-૬૮ અક્ષરના શુદ્ધોચાર પૂર્વક પાઠ કરે તેના પાંચસા સાગરોપમતાં દુઃખ ને પાપ નાશ પામે, એટલું જ નહિ પણ તે ચારે ગતિના દુઃખથી મુક્તિ મળે અને સુદિતસુખના અત્યુલ્લેષ રસનું સ્વરૂપ કાળમાં આસ્વાદન કરે.

નવકારવાળાવડે નવકાર મંત્રનો જાપ કરવા કરતાં અનાનુપૂર્વીવડે જે પંચ પરમેષ્ઠિના જાપ કરે તે અધિક ફળ પામે. એટલે તેને ૧ માસી તપ જેટલા ફળની પ્રાપ્તિ થાય અથવા એક વર્ષના બંધાયેલા અશુભ નાશ પામે. પાટલા ઉપર નવપદ જાપનારને આનુપૂર્વીવડે નવકાર ગણના કરતાં પણ અધિક ફળની પ્રાપ્તિ થાય. આ જાપ કેવી રીતે ગણવો-કરવો તેનું વિધાન શુદ્ધગમથી જાણવું.

નવકારવાળીની અંદર ૧૦૮ મણકા અથવા પાસા હોય છે તેના હેતુ એ છે કે-અરિહંતાના ૧૨ શુભ, સિદ્ધ પરમાત્માના ૮ શુભ, આચાર્યના ૩૬ શુભ, ઉપાધ્યાયના ૨૫ શુભ અને સાધુના ૨૭ શુભ-એમ સર્વ મળીને પંચ પરમેષ્ઠિના ૧૦૮ શુભ છે તે ૧૦૮ મણકા સૂચવે છે. પંચપરમેષ્ઠિના ૧૦૮ શુભો જેને સ્મરણમાં હોય તે ૧૦૮ પાસા વડે ૧૦૮ શુભો સંભારે-વિચારે-તેનું ધ્યાન કરે તો તે પણ ઉત્તમ છે.

તિ-૧૧

નવકારવાળી હાંફેલી-ગળેલી હોય, માટીની હોય અથવા મુખ પર મિતલ નાખી કાઢી જતી હોય, હાડકાની હોય અથવા પથ્થરની હોય તો તે વર્ગ છે-નવકાર યોગ્ય નથી. તેવી માળા અતિ અસ્વ શૂન્ય આપે છે. મૂર્ખ મનુષ્યોજ તેનો માળાનો ઉપયોગ કરે છે; અરિહંતની આજ્ઞા પાળનારાઓ તેવી માળાનો ઉપયોગ કરતા નથી. નવકારવાળી અંશુકા ઉપર રાખીને તર્જની અથવા યીજ કોઈ પણ અંશુકિ-વડે ગણુત્રી પણ તે આંગળીના ટેરવાવડે નખ નવકારવાળીને અડે તેમ ન મણુવી અને મેરૂને ઉઠ્ઠાવતો નહીં. નવકારવાળી પૂરી થાય એટલે મેરૂ ન ઉઠ્ઠાવતાં નવકાર-વાળી પાછી ફેરવીને ગણુવી. આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી. તે સાથે મૂન્ય ચિત્તે પણ ન ગણુવી. નવકાર ગણુવામાં લક્ષ-ધ્યાન રાખવું. મનમાં તો કેકે સંદેહ વિ-ક્રમો આવ્યા કરે અને નવકારવાળી ગણાતી બધે એવી રીતે ગણુવી નહીં. એમ ગણુવાથી અતિ અસ્વ શૂન્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

શબ્દવડે એટલે યોલીને નવકાર ગણુવા કરતાં મૌનપણે ગણુવા તે કેટલું છે. શબ્દ કરતાં મૌન અને મૌન કરતાં સાત્ર મન વડે બપ કરવો ઉત્તમ કહેા છે.

પ્રાતઃકાળે હરી શુદ્ધ સ્થાને બેસી પ્રથમ ઉપર પ્રમાણે નવકાર મંત્રના બપ કરવાનું કહ્યું છે. બપ કરતાં થાકે ત્યારે પરમેષ્ઠિનું ધ્યાન કરે અને ધ્યાન કરતાં પણ થાકે ત્યારે પ્રભુના સ્તોત્રો ગણુ. દ્રવ્યપૂજા કરતાં કોડગણું ફળ સ્તોત્ર ગણુવામાં કહ્યું છે અને તેનાથી કોડગણું ફળ બપ કરવાથી થાય છે, તેથી કોડગણું ફળ ધ્યાન કરવાથી થાય છે, તેથી કોડગણું ફળ લય કરવાથી થાય છે. કારણ કે લય કરવાથી-પરમાત્માના ધ્યાનમાં લીન થઈ જવાથી પ્રાણી અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન પામી શકે છે. ભરત ચક્રવર્તી, તેના આઠ પાટ અને મરૂદેવા માતા એ સર્વે પર-માત્માના ધ્યાનમાં હીન થઈ જવાથીજ કેવળજ્ઞાન પામેલા છે. આ સંબંધમાં ભર-તચક્રીનું ચરિત્ર બે છે પ્રસિદ્ધ છે તો પણ તેની ભાવના ખાસ લક્ષ આપવા કાયક છે તે હવે પછીના અંકમાં આપવામાં આવશે. હાલ તો નવકાર મહોમંત્રનું અહર્નિશ બ્યારે બને ત્યારે ધ્યાન કે બપ કરવાનું સૂચવી આ પ્રકરણ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

મિત્રતા.

(અનુચારક-દશતરી નંદસાસ વનેચંદ. મારખીવાળા).

દરેક માણસના ઉપર સુખ દુઃખનું (અસ્તોદયનું) ચક્ર નિરંતર ફરે કરે છે, એટલે સુખની પાછળ દુઃખ અને દુઃખની પાછળ સુખ લાગેલું જ છે. ત્યારે પુણ્યનો યોગ પૂરો થઈ રહેતાં સુખ સંપત્તિ ચાહી બધે છે અને દુઃખ યા વિપત્તિ સન્નુષ્ઠ આથી ઉભા રહે છે, અને તેથી મનમાં બહુ અકળામણ યા કલેશ થવા માંડે છે ત્યારે ઉઠાર મનના સાચી સલાહ આપનાર યા સહાય કરનાર મિત્રોની જરૂર પડે છે.

તે વખતે જો હાતા મિત્રો ન હોય તો હુખી થયેલા નિરાશ માણસને હૃદયનું આનંદન આ આર્થિક મદદ વીજો દોણ આપે ? અને સંકટના સમયમાં સહાય દોણ કરે ? ખરે ખરે કદેક ગૃહસ્થે સારા મિત્રોની સાથે મિત્રતા રાખવાની જરૂર છે. સંસારમાં મિત્રોની આવશ્યકતા મન અને તનના આધાસન અને હિતને અર્થે લેખવામાં આવી છે. માનુસ દોષ વખતે એવી સારી અવસ્થામાં પણ હોય કે જે વખતે તેને મિત્રો તરફના આધાસનની કે સહાયની કિંવા સલાહની જરૂર ન હોય, પરંતુ એવી અવસ્થા હમેશાં ટકી રહેશે એવું ચોકસ હોતું નથી. કાળ બદલાય છે તેથી મનનું હુખ પેદા થાય છે અથવા આર્થિક હીન દશા આવી પડે છે, ત્યારે મિત્રતા આધાસનની, સલાહની તેમજ ધન મંજૂરી મદદની જરૂર પડે છે. આ વખતે નવા મિત્રો દોષવા જવાથી કશો લાભ થતો નથી. પરંતુ જે વખતે મિત્રોની જરૂર ન હોય તે વખતે મિત્રો કરી રાખેલા હોય છે તો તે વખતના જૂના મિત્રોજ કાન લાગે છે. મારી અવસ્થામાં નવા મિત્રો થતા નથી પરંતુ જે જૂના અને ખરેખર મિત્રો હોય છે તેઓજ તે વખતે-આપત્તિને વખતે ઉપયોગી થાય છે. અંગ્રેજ એક કહેવત છે કે:—

old times are sweetest, and old friends are Surest

એટલે કે જુના વખતની વાતો મધુર લાગે છે અને જુના વખતના મિત્રો પુસ્તી ખાત્રીવાળા હોય છે. આ કારણથી જ ખરેખર અંતઃકરણના થોડા મિત્રો મનુષ્યે કરી રાખવા લેઈએ.

સુહૃદ્દિનનોએ એવો સંપૂર્ણ હોવા છતાં પણ મિત્રો કરવા, કેમકે સમુદ્ર પરિપૂર્ણ છે તોપણ સંદ્રના ઉદયને ઈચ્છે છે. અશક્ય લાગતાં કાર્યો પણ મનુષ્યો મિત્રની સહાયથી કરવાને શક્તિમાન બને છે, ઘણી વખત સગાં જેટલાં સહાયનૂત થઈ શકે છે તે કરતાં સુમિત્રો વધારે થઈ શકે છે. તેનાથી આપણું વિશેષ હિત થઈ શકે છે. એટલું બુદ્ધી જણું ન બાઈએ કે જે આવશ્યકતા છે તે સુમિત્રોની જ છે.

મિત્ર કેવા હોવા એઈએ ?

જે માનુસ પોતાના મિત્ર ઉપર વિષમમાં વિષમ વિપત્તિનો સમય આવ્યો ત્યાર તે વખતે પણ અંદરથી મનને સંજોગ્યા વગર ખરા ઉદ્ઘાસથી મિત્રતાનો તાતો નિલાખવા તૈયાર રહે છે, એટલું જ નહીં પણ સુખની પેઠે હુખમાં પણ ભાગ લેવા હાલત રહે છે, મિત્રનું હુખ દૂર કરવા પોતાની શક્તિ ઉપસાંત પણ મદદ કરવા મહાર પડે છે, કિંબહુના ! કદાચ મિત્રને માટે પોતાનું મસ્તક અર્પણ કરવું પડતું હોય તો પણ એકવાર તે આપવા તૈયાર થાય છે, હૃદયખતે મિત્રને સાચી સલાહ આપતો રહે છે, મિત્ર કદાચ અવળે માર્ગે ચડી જતો હોય કે દુરાચારી થતો હોય તો તેને માર્ગે તેમ સમજાવી યુક્તિ પ્રયુક્તિથી તેને અવળે માર્ગે જતાં અટકાવી સન્માર્ગે લાગે છે અને ઐહિક તથા પારલૌકિક સુખ મળે તેવા સાધનો મેળવવામાં તેને સહાય કરે છે તેજ સહો માણસ આ પૃથ્વી ઉપર મિત્રતાના ઉત્તમ અધિકારને લાયક બને છે.